

Громадська організація “Срібна Чайка”

Серія:

Збереження біорізноманіття в
Приморсько-степовому екокоридорі

КІНБУРН: ПЕРСПЕКТИВИ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ

**Нарис природи, тенденцій її змін в умовах сьогодення
та наукове обґрунтування сценарію розвитку рекреації
на території Кінбурнської коси**

Київ
2008

Кінбурн: перспективи збалансованого розвитку. Серія: Збереження біорізноманіття в Приморсько-степовому екокоридорі / Під ред. Г.В. Коломієць. — К.: Громадська організація “Срібна Чайка”, 2008. — 48 с.

У виданні роз'яснюється важливість і необхідність збереження ландшафтів Кінбурна, зокрема посилення охорони об'єкту природно-заповідного фонду України у Миколаївській області — регіонального ландшафтного парку “Кінбурнська коса”. На підставі результатів досліджень експертів — ботаніків, зоологів, екологів — обґрунтовується необхідність збереження та принципової відмови від небезпечного перетворення його унікальних природних комплексів, які характеризуються високим різноманіттям живих організмів.

Видання спрямоване на підвищення свідомості та активності громадян у справі охорони довкілля, пошуку варіантів невиснажного природокористування в Україні. Воно буде корисним також державним службовцям, насамперед тим, хто має відношення до природокористування, заповідної справи, лісового і водного господарства, науковцям і освітянам, які цікавляться проблемами збереження та невиснажного використання природних ресурсів Кінбурна та об'єктів природно-заповідного фонду України.

In the edition there is proved the importance of conservation of the natural ecosystems and landscapes of the Kinburn — unique spit on margin between the Dnipro-Bouh Lyman (estuaries) and Black Sea, and the need of strengthening the protection regime of the object of nature reserve fund of Ukraine in Mykolaiv oblast' (region) — regional landscape park “Kinburnska kosa”. Based on the results of investigations of nature protection experts there is substantiated the need of conservation and the stop of dangerous transformation of its natural and unique complexes which are characterized by a great biodiversity.

The edition is aimed at increase the public awareness and activity in objectives of nature protection, wise use of natural resources and nature reservation development in Ukraine. Besides that it will be useful for civil servants, responsible for use of nature resources, workers of state forestry and watery, scientists and educators interested in the problem of natural environment and resources conservation and eco-management of natural sites and territories of the Kinburn as well as the objects of nature reserve fund of Ukraine.

Схвалено Радою Національного екологічного центру України.

Рецензенти: д. геог. н., проф. В.С. Антоненко, д. б. н., проф. Д.В. Дубина, д. г.-м. н., проф. М.С. Огняник.

Авторський колектив: С.В. Таращук, Г.В. Коломієць, О.М. Деркач, Я.І. Мовчан, І.І. Мойсієнко, М.М. Парафіло, О.С. Абдулоєва.

Відповідальний редактор: Г.В. Коломієць.

Літературний редактор: С.Г. Єзерницька. Макет: І.П. Сіренко. Дизайн обкладинки: О.О. Терещенко.

На обкладинці використані фото: О. Деркача, 2003, В. Титаря, 2007, Г. Коломієць, 2005.

Author collective: Tarashchuk Serhiy, Kolomiets Hanna, Derkach Oleg, Movchan Yaroslav, Moisienko Ivan, Parafilo Maryna, Abduloyeva Oksana.

Executive editor: Kolomiets Hanna.

Ukrainian Editor: Yezernyts'ka Svitlana. Layout: Sirenko Igor. Cover disign: Tereschenko Olga.

Cover photos: Derkach Oleg, 2003, Tytar Volodymyr, 2007, Kolomiets Hanna, 2005.

Публікація стала можливою завдяки підтримці Офісу радника з питань сільського господарства, природи та якості харчових продуктів Посольства Королівства Нідерландів в Україні, PIN-MATRA, MoU Україна-Нідерланди в галузі охорони природи. Матеріали не призначені для продажу. Офіс радника з питань сільського господарства, природи та якості харчових продуктів Посольства Королівства Нідерландів в Україні не є суб'єктом авторських прав на цю публікацію і не несе відповідальності за зміст даної публікації.

The publication was possible with the help of Office of the Counsellor for Agriculture, Nature and Food Quality at the Embassy of the Kingdom of the Netherlands in Ukraine, PIN-MATRA, MoU Ukraine — the Netherlands in the field of nature. It is not intended for sale. Office of the Counsellor for Agriculture, Nature and Food Quality at the Embassy of the Kingdom of the Netherlands in Ukraine is not the subject of the Copyright for this publication and does not bear responsibility for the content of this publication.

Учителям Покровської школи, учням та їхнім батькам — з любов'ю і надією.
А також всім вчителям і учням України, які збережуть її природу
і тим самим дадуть людям і державі шанс на майбутнє.*

Про регіональний ландшафтний парк “Кінбурнська коса”

Регіональний ландшафтний парк “Кінбурнська коса” площею 17 890,2 га був створений рішенням Миколаївської обласної ради від 15 жовтня 1992 р. № 16, відповідно до вимог Закону України “Про природно-заповідний фонд України”. Адміністративно парк розташований на території Покровської сільської ради Очаківського району Миколаївської області та охоплює західну частину Кінбурнського півострова (за винятком ділянки Чорноморського біосферного заповідника “Волижин ліс”) і прилеглу однокілометрову смугу акваторії Дніпровсько-Бузького лиману, Чорного моря та Ягорлицької затоки.

Кінбурнська коса — це унікальний для Європи природно-територіальний комплекс древньорічкових рівнинних піщаних та приморських ландшафтів, середовище існування багатьох видів рослин, грибів, тварин, серед яких є такі, що не трапляються більш ніде у світі. Сьогодні природні умови Кінбурна сприятливі для пляжно-купального відпочинку, лікування грязями, полювання, рибальства, збирання грибів, а також для наукового та спортивного туризму.

Екосистема Кінбурна дуже вразлива та, у разі збільшення антропогенного тиску, може стати непридатною для життя не тільки її диких мешканців — представників флори і фауни, а й місцевого населення.

З метою збереження Кінбурнської коси Законом України “Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі на 2000–2015 роки” передбачається створити на основі регіонального ландшафтного парку об'єкт природно-заповідного фонду загальнодержавного значення — національний природний парк. Голова Миколаївської облдержадміністрації видав розпорядження від 03.11.06 № 347-р “Про створення робочої комісії щодо погодження питань, пов'язаних зі створенням та визначенням меж національного природного парку “Кінбурнська коса”. На прискорення вирішення цього питання спрямоване окреме доручення Прем'єр-міністра України від 29.08.07 № 37225/0/1–07 (пункт 6).

Відповідно до Закону України “Про природно-заповідний фонд України”, на регіональні ландшафтні парки покладається виконання таких завдань:

- збереження цінних природних та історико-культурних комплексів та об'єктів;
- створення умов для ефективного туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів і об'єктів;
- сприяння екологічній освітньо-виховній роботі.

Зв'язок з дирекцією регіонального ландшафтного парку “Кінбурнська коса”:

Директор — Зіновій Осипович Петрович.

Вул. Шкряптієнка 16, м. Очаків, Миколаївська область, 57555.

Тел. 38 (05154) 307–56; borisfenida@och.mk.ua

---

* — Покровська школа розташована на Кінбурнській косі в Очаківському районі Миколаївської області.

Що втрачає і чим ризикує людина, коли “покращує” Природу?

На початку 60-х років ХХ сторіччя Кінбурнський півострів і узбережжя Дніпровського лиману поблизу с. Коблеве були дуже схожими. Духмяний піщаний степ, оточені барвістими луками прозорі озера, на берегах яких селились незвичайні для міст і селищ птахи... Люди приїздили сюди час від часу, щоб змінити звичні оселі на дикий піщаний берег та відновити у своєму серці відчуття Гармонії, яке так легко зникає без спілкування з Природою. Люди любили це місце — Коблеве — і почали його вдосконалювати — будувати бази відпочинку. Сьогодні обличчям курортної зони стали водні атракціони, яскраві диско-теки та бари. Здається, що так було завжди. Але старше покоління пам’ятає, що чотири десятки років тому Коблеве було природним, “диким”, і сумує за ним. Тому зараз, коли обговорюються перспективи розвитку стаціонарної рекреації на Кінбурнському півострові, необхідно відповісти на питання: що саме втрачає людина, коли “покращує” Природу?

Піщані степи

Після льодовикового періоду Дніпро блукав у своїй нижній течії, відкладаючи піски та формуючи острови і піщані коси. Так утворилась Кінбурнська коса — одна з семи піщаних арен, що розташовані у пониззі Дніпра.

Процес заростання пісків мимоволі викликає повагу — такий він непростий і тривалий. І.І. Гордієнко описує його так (Гордієнко, 1969). Єдина рослина, яка є справжнім піонером заростання нижньодніпровських пісків — зіновать дніпровська *Chamaecytisus borysthenticus* (Grun.) Klaskova. Це багаторічник, кущ заввишки близько 1 м. Вже на другий-третій місяць життя на корінні зіноваті утворюються бульбочки з бактеріями, які включають атмосферний азот у сполуки, придатні для споживання рослиною, та дають змогу витримати “голодні” умови голих пісків. Зіновать має важке насіння (1000 насінин важать 9 г), яке вітер не заносить у місця, що несприятливі для проростання, а лише пересуває по поверхні пісків на невеликі відстані. Навіть молоді проростки цієї рослини не гинуть від деякого (до 3–4 см) оголення коренів, а дорослі кущі можуть мати корені, які внаслідок видування піску оголені на 40–60 см, а інколи й на 1 м і навіть більше. Такі корені закручуються у спіраль, щоб наблизити рослину до поверхні ґрунту та врятувати від сильного вітру. З іншого боку, зіновать сама вгамовує вітер понад поверхнею та складає умови для виживання інших видів рослин. Із завітрянного боку куща зіноваті утворюється конус акумуляції піску, де і селиться друга за ступенем освоєння пісків рослина — житняк пухнастоквітковий *Agropyron dasyanthum* Ledeb., який зростає лише на пісках Дніпра від Кременчука до Дніпровського лиману. Житняк пухнастоквітковий занесений до “червоного списку” рідкісних та зникаючих рослин світу (Walter, Gillett, 1997; Мосякін, 1999).

У місцях сильного розвіювання піску, крім зіноваті дніпровської, селиться лише льоник солодкий *Linaria dulcis* Клоков. Його насіння вигнуте, мов блюдце, та вітер притискує його до поверхні піску й дає можливість прорости. Корені льонку солодкого сягають глибини понад 2 м, а надземна частина лише 20–40 см заввишки та тендітна, мов мереживо.

Зіновать випаровує удвічі більше вологи, ніж житняк, тому в місцях їх спільного зростання вона поступово всихає. Але за своє життя встигає додати у пісок гумусу настільки, що на її місці спроможні оселитися більш вимогливі до родючості ґрунту рослини — козельці дніпровські *Tragopogon borysthenticus* Artemcz., жовтозілля дніпровське *Senecio borysthenticus* (DC.) Andr. ex Czern. (обидва види занесені до Європейського Червоного списку

як такі, що потребують особливої охорони на міжнародному рівні), деревій дрібноквітковий *Achillea micrantha* Willd., цмин щитконосний *Helichrysum corymbiforme* Orperman ex Katina, волошка короткоголова *Centaurea breviceps* Pjlin (занесена до Червоної книги України), кипець пісковий *Koeleria sabuletorum* (Domin) Klokov, гусятник малий *Eragrostis minor* Host, спориш пісковий *Polygonum arenarium* Waldst. et Kit., скабіоза українська *Scabiosa ucrainica* L., юриня пухка *Jurinea laxa* Fisch. ex Pjlin, льонок дроколистий *Linaria genistifolia* (L.) Mill., віниччя шерстисте *Kochia laniflora* (S.G. Gmel.) Borbas. Для цієї стадії заростання пісків характерно переважання костриці Беккера *Festuca beckeri* (Hack.) Trautv. зі значною участю молочаю Серієра *Euphorbia seguieriana* Neck. та чебрецю дніпровського *Thymus borysthenticus* Klokov et Des.-Shost. Останній занесений до Європейського Червоного списку та до “червоного списку” рідкісних та зникаючих рослин світу (Walter, Gillett, 1997; Мосякін, 1999).

Полин Маршалла *Artemisia marschalliana* Spreng. оселяється на пісках тоді, коли родючість ґрунту підвищується завдяки життєдіяльності рослин-першопрохідців та пов'язаних з ними комах, і поступово захоплює все більші простори. На останній стадії заростання пісків полин Маршалла переважає, а молочай, чебрець, костриця та інші види рослин трапляються значно рідше.

Цілинний піщаний степ має такі ознаки:

- поверхня пісків сірувато-бурого (за вологих умов — сірувато-зеленого) кольору, який обумовлений наявністю мохів, лишайників, мікроскопічних водоростей та грибів;
- у верхньому шарі ґрунту в піску переплелися корені трав;
- полин Маршалла та чебрець дніпровський схожі на карликові деревця.

Піщаний степ Кінбурна — одне з головних в Європі джерел біорізноманітності надрічкових пісків:

- А. Це одна з небагатьох в Європі ділянок піщаного степу, яка залишилась у близькому до природного стані (Додаток 2).
- Б. Тут зростають ендемічні види рослин (тобто такі, що поширені на Землі лише у певному регіоні), зокрема нижньодніпровські ендеміки: волошка короткоголова, чебрець дніпровський, житняк пухнастоквітковий, гоніолімон злаколистий, роговик Шмальгаузена.
- В. Природні комплекси пісків забезпечують існування та відтворення популяцій видів рослин, які є рідкісними у світі та охороняються на загальнодержавному і міжнародному рівнях (Табл. 1).
- Г. Це середовище існування ендемічних видів ссавців — кандибки (ємуранчика Фальцфейна) *Scirtopoda tellum falz-feini*, сліпака піщаного *Spalax arenarius*, земляного зайця *Allactaga jaculus* — усі вони у Червоній книзі України та, безперечно, є пріоритетними об'єктами охорони. Ці види збереглися лише на цілинних аренах, не засаджених сосною. Основними місцями їхньої концентрації є Нижні кучугури, район Білої Хатки і Василівські кучугури. Так, у серпні 1995 року на площі 5 га Нижніх кучугур виявлено близько 80 нир тушканчиків обох видів (Деркач, Таращук, 1995). Щільність популяцій складає тут 70–90 особин на 1 га. Серед інших представників теріофауни, що використовують піщаний степ як кормову стацію, — заєць сірий *Lepus europaeus*, лисиця *Vulpes vulpes*, тхір степовий *Mustella eversmanni*. Останній вид занесено до Червоної книги України.
- Д. Багата герпетофауна: Палласів полоз *Elaphe sauromates*, гадюка степова *Vipera renardi*, часничниця *Pelobates fuscus*, зелена ропуха *Bufo viridis*, рахкавка (квакша) звичайна *Hyla arborea*, ящірка піщана *Eremias arguta*, прудка чорноморська ящірка *Lacerta agilis euxinica* (Додаток 2). Палласів полоз, степова гадюка занесені до Червоної книги

України і охоронних списків Бернської конвенції, всі інші — до Бернської конвенції. Палласів полоз та гадюка є масовими видами. Їхні унікальні популяції є пріоритетними і перспективними для моніторингу і міжнародної співпраці.

- Е. Для піщаних біотопів характерна ціла низка рідкісних, занесених у Червону книгу України, видів комах (Додаток 2). У цих умовах повсюдні волочниця велетенська *Satanas gigas*, махаон *Papilio machaon*, рофітоїдес сирій *Rophitoides canus*, сколія степова *Scolia hirta*, бджоли-теслярі фіолетова і звичайна *Xylocopa violaceae* та *X. valga*. Набагато рідше трапляються емпуза піщана *Empusa pennicornia*, подалірій *Iphichides podalirius*, зегрис евфема *Zegris eupheme*, дибка степова *Sago pedo*, цератофій багаторогий *Ceratophyus polyceros*, скарабей священний *Scarabaeus sacer*. Тут мешкають ендемічні для нижньодніпровських пісків жуки — педінус дніпровський *Pedinus borysthenica* і скакун Нордмана *Cicindella nordmanni*, а також ендемічний для Кінбурнського півострова вид мурашок — тапінома кінбурнський *Tapinoma kinburni*. З піщаними помешканнями пов'язані понад 30 представників диких бджолиних.

Кінбурнські степи зберегли свою біорізноманітність і є джерелом генетичного матеріалу для відтворення вже знищених піщаних степів як в Україні, так і в Європі в цілому. Саме тому Кінбурнська коса є ядром загальнодержавного рівня національної екомережі України (Мовчан, 1997, 2001; Таращук, 2000; Деркач, 2002, 2004; Єфимов, Коломієць, 2005).

Піщано-степові масиви Кінбурна з переважанням ковили дніпровської належать до формації *Stipeta borysthenicae*, яку занесено до Зеленої книги України. На Кінбурнській косі зосереджені значні запаси лікарських рослин — цмину щитконосного, золототисячника, звіробою, алтеї лікарської, пижма звичайного, чебрецю дніпровського тощо.

Репрезентативні ділянки піщаного степу розташовані в районах Бієнкових плавнів, Білої Хатки, Нижніх та Василівських кучугур (Додаток 1).

Рослинний покрив піщаних степів надійно захищає піски від розвіювання, підтримує стабільний рівень ґрунтових вод, забезпечує накопичення гумусу на поверхні пісків та розвиток дернового ґрунту. Природні комплекси пісків дуже чутливі до людського втручання, після якого дерновий покрив відновлюється повільно. Один проїзд важким позашляховиком залишає у піщаному степу слід, який не заростає кілька років, а якщо транспорт проїхав декілька разів, то у коліях утворюється голий пісок, який розвіює вітер. В умовах інтенсивного руху транспорту масштаби ерозії та роздування пісків створюватимуть небезпечну ситуацію на півострові.

Внаслідок засаджування великих масивів пісків сосною з території Кінбурнського півострова зникли дрохва *Otis tarda* та хохітва *Tetrax tetrax*. Ймовірно, така ж доля чекає на лежню *Burhinus oediconemus*, якого занесено до Червоної книги України. Існування цього виду повністю залежить від піщаного степу, який все більше витісняється штучними лісонасадженнями. Великої уваги потребує й підвищення культури полювання та науково обґрунтоване визначення його термінів.

У разі розвитку стаціонарної рекреації, розміщення баз відпочинку та кемпінгів цілинні ділянки піщаного степу будуть знищені забудовою, мережею доріг та комунікацій, вищипуванням. За таких умов самовідновлення природної рослинності буде неможливим. На жаль, це відбулось у курортній зоні “Коблеве”, як ми побачимо далі.

Таблиця 1

Судинні рослини піщаного степу Кінбурна, що охороняються на загальнодержавному та міжнародному рівнях

Вид	Охоронний статус ¹	Поширення ²
Бурачок савранський <i>Alyssum savranicum</i> Andrz.	ЄЧС	Піски Правобережного та Лівобережного Степу
Волошка короткоголова <i>Centaurea breviceps</i> Iljin	ЧКУ	Піски вздовж лівого берега пониззя Дніпра та Дніпровського лиману
Гоніолімон злаколистий <i>Goniolimon graminifolium</i> (Aiton) Boiss.	ЧК МСОП, ЄЧС	Річкові піски Південного Бугу, Інгулу, Інгульця та Дністра
Житняк пухнастоквітковий <i>Agropyron dasyanthum</i> Ledeb.	ЧК МСОП	Піски Дніпра від Кременчука до Дніпровського лиману
Жовтозілля дніпровське <i>Senecio borysthencus</i> Andrz.	ЄЧС	Піщані місця в Лісостепу і Степу, зрідка в Криму
Ковила дніпровська <i>Stipa borysthencica</i> Klokov ex Proculdin	ЧКУ	Надрічкові та приморські піски, гранітні відслонення та піщаники в Степу, Лісостепу; по пісках Дніпра заходить в Полісся
Козельці дніпровські <i>Tragopogon borysthencus</i> Artemcz.	ЄЧС	Піски в нижній течії Південного Бугу та Дніпра, ізольовано в гирлі Дунаю
Роговик Шмальгаузена <i>Cerastium schmalhauseni</i> Pacz.	ЄЧС	Піски пониззя Південного Бугу
Сон лучний <i>Pulsatilla pratensis</i> (L.) Mill.	ЧКУ	Піщані горби, світлі соснові ліси, сухі схили, лучні степи в Лісовій зоні, Лісостепу та Степу
Фіалка Лавренка <i>Viola lavrenkoana</i> Klokov	ЄЧС	Піски на півдні Лісостепу і в Степу
Чебрець дніпровський <i>Thymus borysthencus</i> Klokov et Des.-Shost.	ЧК МСОП, ЄЧС	Піски пониззя Дніпра від Запоріжжя до гирла

¹ У колонці позначено: ЧК МСОП (Червона книга Міжнародного союзу охорони природи) — вид занесений до глобального “червоного списку” рідкісних та зникаючих рослин світу (Walter, Gillett, 1997; Мосякін, 1999), ЄЧС — вид занесений до Європейського Червоного списку тварин і рослин, що знаходяться під загрозою зникнення у світовому масштабі (1991) (Червона книга України, 1996, додатки), ЧКУ — вид занесений до Червоної книги України (1996).

² Поширення виду в Україні подано за виданнями “Определитель высших растений Украины” (1987) та “Екофлора України”, том 2 (2004).

Водно-болотні угіддя

До водно-болотних угідь належать озера, болота, луки, солонці та солончаки, піщані коси, а також морські акваторії, глибина яких під час відпливу не перевищує шести метрів, у тому числі Ягорлицька затока з островами Довгий та Круглий.

Живий світ Ягорлицької затоки різноманітний та змінюється залежно від глибини. Так, на глибинах до 20 см поширена цанікелія велика *Zannichelia major* Voenn. ex Reichenb — рослина заввишки 20–50 см з нитковидними прозорими листками; на глибині від 20 до 70 см панує камка мала *Zostera noltii* Hornem 10–40 см заввишки, з лінійними листками, що мають 1–3 жилки, а на більших глибинах — камка морська *Zostera marina* L. заввишки 60–150 см, її листки із 3–9 жилками. Камка, яку хвилі виносять на берег, пружним шаром вкриває пісок. Вона особливо цікава тим, що у висушеному стані не руйнується протягом

тисячоліть, тільки із зелено-коричневої стає білою — саме такою знаходять її археологи у древніх курганах. А ще з висушеної камки роблять насичені йодом матраци та подушки, які мають лікувальні властивості.

В акваторії Ягорлицької затоки знайдено 107 видів тварин, що живуть на ґрунті чи у ньому. Біомаса мідій місцями сягає 3,89 кг/м².

Ягорлицька затока розташована на території міграційного шляху птахів “Північ — Південь” та є місцем їх концентрації (Розбудова екомережі України, 1999). Особлива її роль у збереженні водоплавних та коловодних птахів, головним місцем гніздування яких є острови Довгий, Круглий (Миколаївська область), Кінські, Єгипетські (Херсонська область) (Руденко, Яремченко, 2000). У 2002 р. тут гніздилося сім видів птахів. У середині 70-х років Острови Круглий і Довгий стали єдиним у басейні Середземного моря місцем масового гніздування пухівки (Птицы Азово-Черноморского региона ... , 2003). Ягорлицька і Тендрівська затоки за своїми фізико-географічними особливостями, рослинним і тваринним світом не мають аналогів у Європі.

Місцем масового гніздування і концентрації птахів під час сезонних міграцій є Покровська коса. Вона підтримує існування рідкісних видів, занесених до Червоної книги України, серед яких пухівка, кулик-довгоніг, кулик-сорока, пісочник морський, кульон великий, орлан-білохвіст, пелікан рожевий. Найбільші скупчення птахів спостерігаються в південній частині кефальних озер Покровської коси, а також вздовж її молодих піщаних і черепашкових наносів біля острова Круглий. Загальна чисельність гніздового комплексу іноді сягає 5 000 пар (Проект організації території регіонального ландшафтного парку “Кінбурнська коса”, 2004).

Останнім часом орнітофауна Кінбурнської коси збагатилась великим скупченням рожевих пеліканів (до 2,5 тис. особин) та мартина каспійського (до 500 особин), які використовують цю територію як кормову стацію. Чисельність пелікана рожевого весною 2001 р. досягла рекордної для Східної Європи величини — майже 4 тис. особин, пізніше вона дещо стабілізувалась (Деркач О.М., Мірошніченко В.І., Петрович З.О., усне повідомлення). Скупчення цього рідкісного виду на косі нараховували: 23 травня 1999 р. — 240 особин, 20 червня 1999 р. — 300 особин, 20 травня 2000 р. — 1100 особин, 15 травня 2001 р. — 2520 особин, 31 травня 2002 р. — 1500 особин (Птицы Азово-Черноморского региона ... , 2003).

Озера, прилеглі до Ягорлицької затоки, утворюють систему мілководних солонуватих водойм з глибинами 40–70 см. Вони з’єднані між собою широкими протоками, мають піщане чи слабко замулене дно. Тут живуть хижі актинії, схожі на фантастичну коричневу квітку. Варто піднести до них палець — і пелюстки “квітки” вхоплять його так щільно, що можна витягти з води всю тварину. Раки-самітники селяться у пустій закрученій у спіраль мушлі й тягнуть її на собі, щоб сховатися у разі небезпеки. В озері Черепашиному багато гамарусів — рачків довжиною близько 1 см, які важливі для харчування низки видів риб. Такі озера є місцем нагулу кефалі.

Замкнуті озера південного узбережжя частково пересихають влітку. Тут зростає характерна для солоних мілководь узбережжя Чорного моря рупія великовусикова *Ruppia cirrhoza* (Petagna) Grande із листками 0,4–0,8 мм завширшки. Серед безхребетних є як прісноводні (*Chironomidae*, *Tabanidae*, *Hemiptera*), так і морські форми (*Gammaridae*, *Bivalvia*, *Hypanis pontica* і *Mya arenaria*).

Відповідно до чинної для України Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення головним чином як середовища існування водоплавних птахів, Ягорлицьку затоку та внутрішні озера Кінбурнської коси, які мають постійний або тимчасовий

зв'язок із затокою, а також ділянки суші, що розміщені між водоймами, віднесено до водно-болотних угідь (ВБУ) міжнародного значення. Південно-західна межа ВБУ “Ягорлицька затока” збігається з береговою лінією Чорного моря вздовж Покровської коси та її молодих наносів біля островів Круглого і Довгого, східна — з межею Миколаївської області по акваторії та материковій частині, північна — тягнеться вздовж озер Чорна Засуха і Криве, далі вгору по дорозі на с. Покровка, оминаючи озера Мартиняче та Гурині, аж до околиць населеного пункту, потім вздовж берегової лінії затоки і польової дороги, озер Черепашине і Чернине, завершуючись в околицях хутора Ковалівка. Відповідно до Переліку водно-болотних угідь, які мають міжнародне значення головним чином як місця оселень водоплавних птахів, що затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 1995 р. № 935, загальна площа ВБУ “Ягорлицька затока” становить 34 000 га, з яких 10 600 га розташовані в Миколаївській області, решта — в Херсонській.

ВБУ “Ягорлицька затока” в межах Миколаївської і Херсонської областей є місцем гніздування багатьох видів водно-болотних птахів, загальна чисельність яких тут становить 3,5–7 тис. пар. Загальна чисельність популяції птахів на зимівлі становить 300 тис. особин, що належать до 45 видів (Водно-болотні угіддя України. Довідник, 2006). Всього на території Кінбурнської коси зареєстровано близько 300 видів птахів.

Деякі з птахів дуже лякливі, наприклад, мартин середземноморський навіть при одноразовому турбуванні залишає гніздо. Турбування, якого не уникнути у разі розвитку стаціонарної рекреації, здатне спричинити втрату колоній птахів усіх видів, за винятком декількох найбільш толерантних до присутності людини; разом з цим зменшиться і рекреаційна привабливість території.

На Кінбурнській косі близько 400 озер, більшість з яких солоні чи солонуваті. Вони протидіють надмірній посушливості і перегріванню землі. Озера, що зв'язані з морем, впливають на температурний та сольовий режим, а також на чистоту моря у прибережній зоні. Оточені очеретом озера мають велике значення для формування здорового довкілля. Зарості очерету та інших прибережних рослин є акумулятором органічної речовини та формують гумус на бідних субстратах Кінбурнської коси, стабілізують мікроклімат, захищають береги від розмивання.

Водоочисні властивості очеретяних заростей полягають в тому, що вони:

- затримують механічні частки і сприяють їх осіданню;
- поглинають біогенні елементи (азот, фосфор, калій, кальцій, магній, марганець, сірку);
- накопичують деякі метали, зокрема кадмій, мідь, свинець, цинк;
- накопичують органічні речовини, які важко розкладаються;
- у процесі фотосинтезу збагачують воду киснем, що покращує процеси окислення і розкладання органічних сполук-забруднювачів;
- очищують воду від деяких токсичних речовин.

Зарості очерету дають притулок багатьом тваринам, є їхньою “домівкою”, а для багатьох — головною кормовою базою. Є птахи, що постійно мешкають в очеретяних заростях, для інших видів вони є місцем гніздування або відпочинку під час міграцій. До особливо цінних ссавців плавневих комплексів належать кутора мала *Neomys anomalus*, горностаї *Mustella erminea*, видра річкова *Lutra lutra*, які занесені до Червоної книги України. Серед інших представників комплексу — бурозубки звичайна і мала (*Sorex araneus*, *S. minutus*). Плавні є місцем концентрації кабана *Sus scrofa*.

Солонці та солончаки поширені навколо солоних озер Кінбурна, а також у локальних зниженнях — сагах. Рослинність мокрих солончаків — це трав'янисті угруповання

із рослин-сукулентів — содника простертого *Suaeda prostrata* Pall. та солонцю простертого *Salicornia prostrata* Pall. Для мешканців низки країн Західної Європи солонець є справжнім делікатесом, а можливість безкоштовно покуштувати його на Кінбурні — приємною подією.

Рослинність солонців відома під умовною назвою “галофільні луки”. На мальовничих галофільних луках Кінбурна масово зростають орхідеї — зозулинці блощичний *Orchis coriophora* L., розмальований *O. picta* Loisel., болотний *O. palustris* Jacq., салеповий *O. morio* L. та запашний *O. fragrans* Pollini. Останній вид у межах України, крім пониззя Дніпра, трапляється лише у Гірському Криму та у природному заповіднику “Кам’яні могили” в Донецькій області. Всі п’ять видів орхідей занесені до Червоної книги України (1996) та охороняються відповідно до Конвенції ООН про міжнародну торгівлю рідкісними видами тварин і рослин (CITES). **Найбільший у світі локалітет наземних орхідних розташований в околицях с. Покровка, між озерами Чернине і Черепашине, він отримав назву “Орхідне поле”. Тут на площі близько 90 га зростають п’ять видів орхідей, їх середня рясність місцями сягає 30–40 особин на 1 м². Таким чином, загальна чисельність орхідей на ділянці нараховує кілька мільйонів рослин — надзвичайно краєвих та рідкісних.**

Солончаки та солонці дуже вразливі: достатньо слабкого, але регулярного ущільнення ґрунту, щоб процеси нагромадження солі посилились. Тоді на поверхні ґрунту утворюється критичний шар солей, що швидко призводить до формування солоної пустелі. Такі процеси уже спостерігаються на Кінбурні в місцях регулярного проїзду автотранспорту вздовж берегів озер. Солончаки, на яких повністю зникла рослинність, не можливо повернути до природного стану, вони не піддаються меліорації. На сьогодні наслідки спричиненого людиною засолення є, за висновком ООН, проблемою світового рівня.

Дніпровсько-Бузький лиман і прилегла до нього частина Чорного моря багаті на живі організми, тут мешкають численні представники морської, солонуватоводної, прісноводної і різноводної гідрофлори, у тому числі давні та ендемічні види. Результати досліджень цих акваторій узагальнені в монографіях (Жукинський та ін., 1989; Тимченко, 1990). Значну пізнавальну, наукову і практичну цінність мають донні безхребетні реліктової понто-каспійської фауни (всього 96 видів). Особливо показова в цьому відношенні фауна черевоногих молюсків. З 22 видів піргулід (*Pyrgulidae*), що живуть нині в Азово-Чорноморському басейні, 18 є його ендеміками. Майже всі ці види знайдені в Дніпровсько-Бузькому лимані, причому один вид роду *Potamopyrgus* за межами його акваторії ніде більше не відомий (Анистратенко, 1992). На жаль, із усіх реліктових піргулід (родини *Turricaspia*, *Caspia* і *Caspiohydrobia*) до видів, занесених у Червону книгу України, відноситься лише *Turricaspia lincta*.

Серед риб, характерних для Чорного моря, біля узбережжя Кінбурнської коси мешкають шпрот або кілька чорноморська (*Spratus spratus phalericus*), анчоус чорноморський або хамса (*Engraulis encrasicolus ponticus*), ряд видів бичків (*Gobiidae*), іглиця морська пухлощока чорноморська (*Syngnathus nigrolineatus*), глоса (*Flesus luscus*), калкан чорноморський (*Psetta maeotica maeotica*), атерина чорноморська (*Atherina mochon pontica*), оселедець чорноморсько-азовський (*Alosa maeotica*), лобан (*Migul cephalus*), сингіль (*M. auratus*), гостроніс (*M. saliens*), пеленгас (*M. soiuu*) — ретродуцент із Далекого Сходу, луфар (*Pomatomus saltatrix*), морська лисиця (*Raja clavata*), морський кіт (*Dasiatis pastinaca*), акула колюча звичайна або катран (*Squalus acanthias*), сарган чорноморський (*Belone belone euxini*), осетер азово-чорноморський (*Acipenser guldenstaedti colchicus*), севрюга азовська (*A. stellatus*), морський коник чорноморський (*Hippocampus guttulatus microstephanus*). Головними об’єктами про-

мислу сьогодні є різні види бичків, глоса, шпрот, хамса, кефалі (головним чином пеленгас) і чорноморська атерина. Майже зникли осетер атлантичний (*A. sturio*), шип (*A. nudiventris*), білуга чорноморська (*Huso huso ponticus*), лосось чорноморський (*Salmo trutta labrax*), мерланг (*Merlangus merlangus euxinus*), скоротилась чисельність чорноморської ставриди (*Trachurus mediterraneus ponticus*). Білуга чорноморська, осетер атлантичний, шип, лосось чорноморський, морський коник чорноморський, піскарка сіра (*Callionymus belenus*) і піскарка бура (*C. festivus*) занесені до Червоної книги України.

Високу рибопродуктивність зберігає акваторія Дніпровсько-Бузького лиману. Його просторі мілководдя служать місцем нагулу прохідних (осетрові, оселедцеві) і напівпрохідних видів риб: тарані (*Rutilus rutilus*), ляща (*Abramis brama brama*), судака звичайного (*Lucioperca lucioperca*), коропа європейського (*Cyprinus carpio carpio*), шемаї дунайської (*Chalcalburnus chalcoides mento*). Прибережна частина водойми є місцем нересту туводної іхтіофауни. На межі морських та прісних вод постійно тримаються солонуватоводні риби — колючка багатоголкова південна (*Pungitius platigaster platigaster*), судак морський (*L. marina*), перкаріна чорноморська (*Percarina demidofii*), деякі види бичків тощо. Шемая дунайська і судак морський занесені до Червоної книги України.

Листяні гайки

Для знижень піщаних арен з дерновими, дерново-лучними і лучно-болотними ґрунтами характерні невеликі і компактні деревно-чагарникові угруповання. Основними лісоутворюючими породами тут є дуб звичайний *Quercus robur* L., осика *Populus tremula* L., береза дніпровська *Betula borysthena* Клоков, вільха чорна *Alnus glutinosa* (L.) Gaertn., груша звичайна *Pyrus communis* L. У більш сухих западинах і улоговинах поширені березові, осикові і дубові гайки, а у добре зволжених і заболочених — вільхові (Додаток 3).

Листяні гайки дуже своєрідні у біогеографічному та екологічному відношеннях, відзначаються багатими флористичними і фауністичними комплексами, а тому винятково важливі для збереження біорізноманітності. Так, з 74 видів лишайників, виявлених на Кінбурнському півострові, в них зростає 39 видів. Формації вільхи чорної і дуба звичайного знаходяться тут на південній межі ареалу і представлені давно ізольованими солестійкими популяціями, а формація берези дніпровської є ендемічною для пониззя Дніпра і Південного Бугу. Її угруповання занесені до Зеленої книги України, а сам вид — до Червоної книги України. У гайках на прольоті зареєстровано близько 10 видів кажанів, а всі види кажанів підлягають особливій охороні.

Листяні гайки і саги є місцем концентрації багатьох корисних комах-ентомофагів, зокрема турунів (*Pterostichus nigrita*, *P. oblongopunctatus*, *P. vernalis*, *Notiophilus assimile*, *A. obscurum*, *Harpalus xanthopus*). Під охороною держави знаходяться красотіл пахучий *Calasoma sycophanta*, жук-олень *Lucanus cervus*, бджоли-теслярі фіолетова і звичайна, сатурнія мала *Eudia ravonia*, бражник дубовий *Marumba quercus*. З наведеного вище списку в штучних сонових насадженнях трапляються тільки бджоли-теслярі.

На унікальність гайків та необхідність їхньої охорони вказували багато дослідників (Пачоский, 1904, 1923; Яната, 1916; Жифарская, 1977; Тихонов, 1977; Уманец, 1981; Ткаченко, Костылев, 1985; Шеляг-Сосонко и др., 1987). Острівні ліси, зважаючи на їх своєрідність та природну цінність, запропоновані І.І. Мойсієнко до включення у перелік біотопів Європейської мережі особливо цінних природних територій (Natura-2000).

Один з найбільших природних гайків берези дніпровської знаходиться на узбережжі Ягорлицької затоки в районі північно-західної частини озера Глаголь, найбільший

вільховий гай на березі Чорного моря — у північній частині Ковалівської саги, де поширена рідкісна для півдня України асоціація вільхових лісів болотнопапоротевих *Alneta glutinosae thelypteridosum (palustris)*.

У штучно створених лісових насадженнях, сформованих переважно з сосни кримської та звичайної, більшість характерних для коси видів зникає, підлісок слабо розвинений і флористично збіднений. У ньому поширені переважно бур'яни. Отже, створення на великих площах штучних соснових насаджень призводить до втрати Кінбурнською косою своєрідності та неповторної краси, яка формувалась протягом десятків тисячоліть.

Надморські піски

Надморські піски та черепашкові відклади, що розташовані вздовж морського узбережжя, знаходяться під впливом солоної морської води, вітру, прибою. Всього близько 30 видів рослин здатні витримати такі складні умови. Тут переважають: колосняк чорноморський *Leymus sabulosus* (M. Bieb.) Tzvelev, миколайчики приморські *Eryngium maritimum* L., полин Маршаллів, пірій бесарабський *Elytrigia bessarabica* (Savul. et Rayss) Prokud., осока колхідська *Carex colchica* J. Gay, морська гірчиця чорноморська *Cakile euxina* Pobed., латук татарський *Lactuca tatarica* (L.) C.A. Mey., курай содовий *Salsola soda* L. Рідше трапляються волошка одеська *Centaurea odessana* Prod., цмин щитконосний *Helichrysum corymbiforme* Orperman ex Katina, ефедра двоколоскова *Ephedra distachya* L., спориш морський *Polygonum maritimum* L., катран понтійський *Crambe pontica* Steven ex Rupr., бурачок Борзи *Alyssum borzeanum* E.I. Nyarady (Додаток 3). Ядро флористичного комплексу складають причорноморські і чорноморсько-азовські ендеміки, два з яких — козельці дніпровські і жовтозілля дніпровське — занесені до Європейського Червоного списку, а бурачок Борзи — до списку Бернської конвенції.

Рослинність надморських пісків Кінбурна має надзвичайну цінність, оскільки на переважній більшості інших морських узбереж її вже знищено. Так, у курортній зоні “Коблеве” навіть такі звичайні приморські види, як колосняк чорноморський та миколайчики приморські, трапляються зрідка, а їх чисельність надто мала, щоб забезпечити самовідновлення популяції.

Природна рослинність затримує пісок, який вітер несе з пляжів, та формує літоральний вал — природний буфер між морем і сушею. Проїзд автотранспорту, знищення природної рослинності призводять до розвіювання пісків, руйнування літорального валу та поглинання пляжу морем. Цей сумний процес є наслідком розвитку стаціонарної рекреації в околицях с. Коблеве.

Курортна зона “Коблеве”: трохи повчальної історії

Забудована базами відпочинку курортна зона в околицях с. Коблеве Березанського району Миколаївської області втратила природний піщаний степ, який існував тут ще в 60-х роках ХХ сторіччя. Замість рідкісних рослин оселились загальнопоширені в місцях людської діяльності синантропні види (Додаток 4), 14 з яких інвазійні (від латинського “інвазіо” — нашествя, напад — види, що занесені з інших країн, здатні масово розмножуватися і часто є небезпечними для людини та її природного довкілля). Серед них кардарія крупковидна, волошка розлога, гринделія розчепірена, черноцир, деякі види цириць, нетреби ельбська та колюча, ценхрус довгоколючковий та амброзія полинолиста, що місцями утворюють значні скупчення. Як показує відомий приклад амброзії полинолистої, з деякими заносними бур'янами дуже складно боротись. Вони не тільки “захоплюють” вільні місця

у порушеному рослинному покриві, але й витісняють природні види, викликають алергічні захворювання у людини та свійських тварин. Розвиток стаціонарної рекреації в околицях с. Коблеве не тільки позбавив людей можливості поринути у казкову атмосферу піщаного степу, але й призвів до поширення небезпечних для здоров'я людини видів рослин.

Озера курортної зони “Коблеве” втратили свою прозорість внаслідок забруднення стічними водами. Тут більше не живуть ні актинії, ні раки-самітники. Красивих рідкісних птахів витіснив мартин жовтоногий, який харчується на смітниках. Древні пелікани — свідки життя динозаврів, які й самі мають більше властивих динозаврам рис, ніж інші птахи, — сюди не залітають, тому що в озерах вже немає риби, якою вони харчуються.

Мокрі солончаки сильно ущільнені внаслідок витоштування та місцями перетворились на солону пустелю. Навряд чи хтось наважиться скуштувати поодинокі стебла солонцю, які ще трапляються серед куп сміття. З усіх видів орхідей тут залишився один, і той поза межами стаціонарної забудови. Інші рідкісні у світі рослини, які надавали цій території неповторності, зникли назавжди.

На окремих ділянках курортної зони створено штучні насадження сосни. Вони, разом з будівлями, не залишили місця для існування більшості комах, які занесені до Червоної книги України. У підліску поширені переважно бур'яни. І навіть ці бідні на живі істоти лісонасадження для курортної зони дуже цінні, і ті бази відпочинку, що розташовані в сосновому лісі, користуються особливою популярністю, тому що в місцях більш щільної забудови зростають лише поодинокі дерева, оточені асфальтом.

На пляжах курортної зони “Коблеве” майже повністю зникла природна рослинність, що прискорило руйнування берегів й поглинання їх морем. Чи цього ми хотіли? Чи про такий курорт мріяли? Чи варто поширювати цей сумний досвід і чи не варто подумати, як поправити цю ситуацію і повернути сюди “трохи” дикої природи?

Як зберегти природне довкілля в процесі рекреаційного розвитку?

Розвиток рекреації на Кінбурнській косі... Яким він має бути? Багато з тих, хто хоча б раз побував на косі, має бажання повернутися знову, а хто не був тут ніколи — мріє побачити безмежні простори, вільні від багатоповерхівок та міського шуму, сині озера, чисте море, довгу-довгу пляжну смугу, яка виляючи піщаними розсипами манить до обрію.

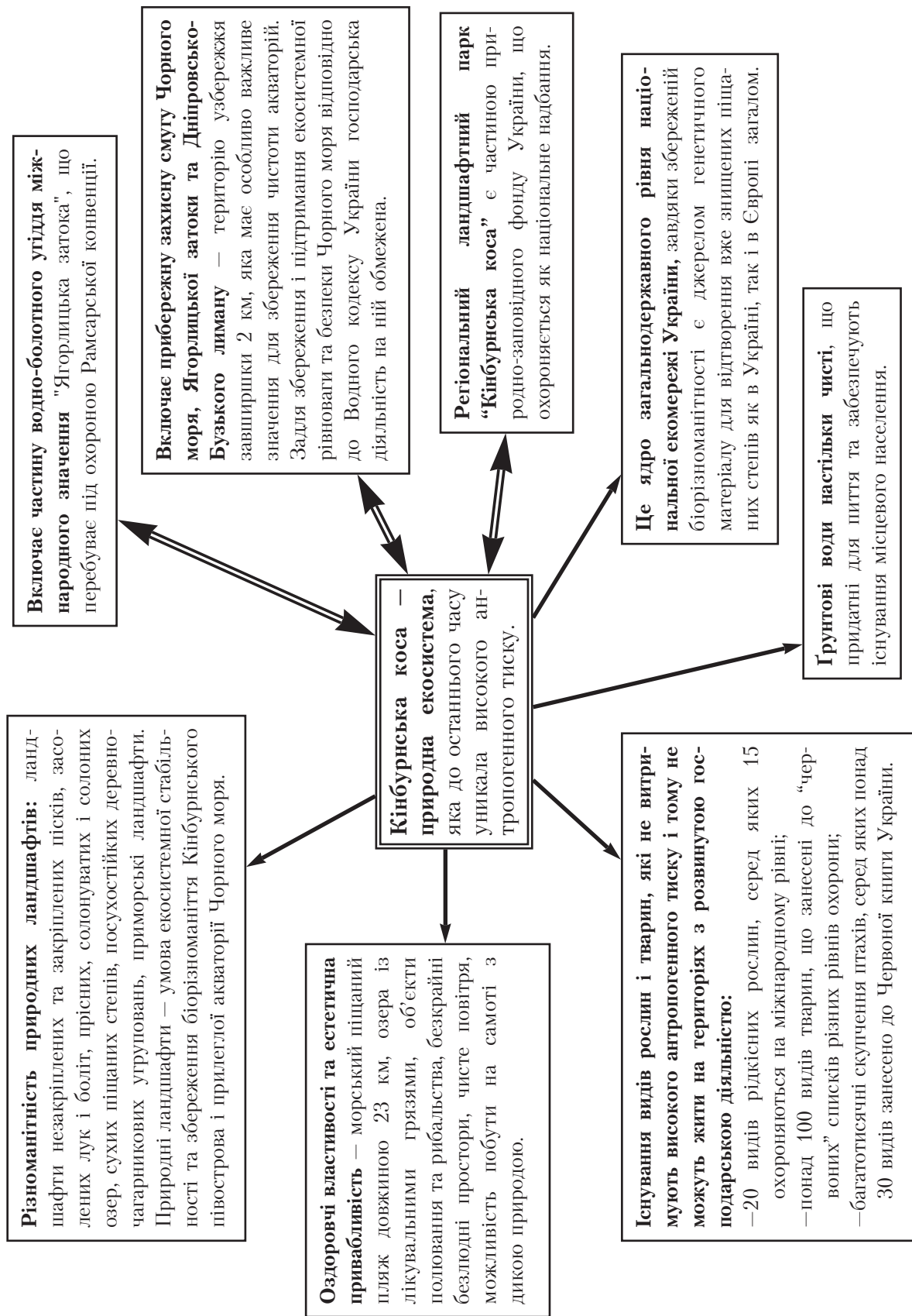
Без рекреації, відпочинку не можна уявити сучасне життя, яке переважно проходить у напруженому ритмі, у вирішенні проблем сьогодення.

Рекреація (лат. *recreatio* — відновлення сил) — це відновлення у вільний час витрачених у процесі життєдіяльності (трудової, навчальної, побутової) духовних і фізичних сил людини. Напрямами рекреації є пляжно-купальний відпочинок, спортивний, аматорський та інші види туризму, санаторно-курортне лікування тощо.

А чи безпечна для довкілля Кінбурна рекреація, зокрема та, яка організовується та проходить в готелях, базах відпочинку, тобто стаціонарних закладах?

Сьогодні Кінбурнська коса серед різноманітних місць відпочинку та курортів вирізняється унікальним біорозмаїттям, якому вже немає аналогів у світі. Саме відсутність розвиненої системи готельних комплексів та пов'язаної з ними інфраструктури формує привабливість дикої природи Кінбурна. Потенціалом розвитку рекреації на косі є її природність: чисте повітря, море, озера, безмежні краєвиди, орхідне поле, величні дуби, можливості спостерігати за дикими звірами і птахами та безліч інших природних феноменів, якими багата земля Кінбурна.

У ЧОМУ ОСОБЛИВА ЦІННІСТЬ ПРИРОДИ КІНБУРНСЬКОЇ КОСИ?

Але з кожним роком кількість відпочиваючих на косі збільшується. Що сьогодні та в перспективі можна спостерігати на Кінбурнській косі у зв'язку з некерованим, незбалансованим розвитком рекреації? Наявні готелі майже не обладнані очисними спорудами, забруднюючі речовини, неочищені скиди від душових кабін, кухонь, туалетів просочуються у ґрунт через вигрібні ями, створюючи таким чином ризик для забруднення ґрунтових вод. Саме ґрунтові води є основним джерелом питного водозабезпечення як місцевого населення, так і тимчасових відпочиваючих.

На півострові не обладнані належним чином сміттєзвалища. Зі збільшенням кількості рекреантів збільшуватиметься кількість сміття, в т. ч. неорганічного походження, яке потребує утилізації, а централізована система видалення відходів на Кінбурні відсутня.

Сьогодні значна частина відпочиваючих на косі — це доволі культурні, інтелігентні відвідувачі, які цінують саме природність, “дикість” коси, поважають природу, традиції, корінне населення Кінбурна. Будівництво готелів з великою кількістю місць сприятиме розвитку стихійного туризму та збільшенню числа відпочиваючих, які поведуться за принципом “після мене хоч потоп”. Тому розвиток рекреації повинен бути збалансованим, мінімально впливати на довкілля та обов'язково враховувати потреби місцевого населення. Саме таким принципам відповідає екологічний туризм.

Екологічний (“зелений”) туризм — це подорожі в природу (не лише до заповідних територій), метою яких є пізнання природи з мінімальними її змінами, при цьому поважаються інтереси місцевого населення. Сільський “зелений” туризм відрізняється з поміж інших видів туризму місцем проживання відпочиваючих — це сільські садиби, типові для регіону, перебуваючи в яких можна знайомитися з сільським укладом життя, традиційною кухнею, домашніми тваринами. Часто такий вид туризму є привабливим для міського населення з дітьми, людей, які втомилися від “благ цивілізації”.

У разі розвитку готельних комплексів, враховуючи досвід зони відпочинку “Коблеве”, місцеве населення переважно буде зайняте у сфері надання послуг (прибирання, харчування, охорони, дрібної торгівлі). На будівництво та утримання готелів необхідні великі кошти, тому їх власниками виступають заможні люди, інвестори з інших регіонів, для яких інтереси місцевої громади, вирішення соціально-екологічних питань не є пріоритетним порівняно з отриманням прибутку.

Аргументи для місцевих мешканців щодо участі у прийнятті рішень з перспектив розвитку рекреації на косі, вибору тривалого “зеленого” туризму, замість будівництва курорту:

- можливість бути організаторами туризму, а не обслуговуючим персоналом;
- підвищення рівня життя і добробуту сім'ї;
- участь у прийнятті рішень щодо розвитку сільської громади;
- вирішення соціальних питань;
- контроль над стихійним забрудненням;
- підтримка рекреаційної привабливості коси для відвідувачів;
- збереження свого довкілля.

У разі пасивності, байдужості місцевого населення до перспектив розвитку Кінбурна, можна очікувати перетворення унікального куточка природи у банальний курорт на зразок зони відпочинку “Коблеве”, “Рибаківка”.

Кінбурн на відміну від зони відпочинку “Коблеве” відокремлений від материкової частини, запаси його природних ресурсів, по-перше, мало вивчені, а по-друге — вичерпні. Суцільна стаціонарна рекреація, яка створюватиме умови для одночасного перебування на косі великої кількості відпочиваючих, тягне за собою забруднення поверхневих та підзем-

них вод, ґрунтів, у т. ч. через засмічення, і як наслідок втрату рекреаційної привабливості Кінбурна та погіршення якості життя місцевих жителів.

Цікавий досвід приморських поселень в європейських країнах. Наприклад, на острові Амеланд (Нідерланди), що розташований в Північному морі, чотири села з кількома тисячами постійних жителів приймають щорічно сотні тисяч туристів. При цьому на острові відсутній бодай один крупний курорт. Всі відпочиваючі проживають у невеликих пансіонатах на подвір'ї місцевих жителів, або ж у кемпінгах, якими володіють місцеві громади.

Враховуючи потреби сьогодення, варто змінити укорінені стереотипи, наприклад:

- орхідеї на присадибній ділянці — це не халепа, вам реально пощастило — кілька сотень туристів може відвідати Кінбурн протягом цвітіння орхідних і розміститися у вашій садибі, заплативши тисячі гривень за проживання;
- пелікани — не конкуренти за рибу, а безкоштовні фотомоделі — спостереження за птахами, їх фотографування туристами приносить прибуток мешканцям, які можуть надавати послуги проживання, харчування, оренди спорядження;
- створення національного природного парку — не втрата земель, а навпаки їх збереження для потреб місцевої громади.

Створення національного природного парку (НПП) замість регіонального ландшафтного парку (РЛП) має принципове позитивне значення і для місцевих жителів, і для туристів тому, що зникне загроза “захоплення” Кінбурнських земель приватними особами з материка. Основна відмінність РЛП від НПП полягає в тому, що частина земель надається в постійне користування НПП та залишається державною (не приватною) власністю. Ресурси цих земель — пасовищні, рекреаційні, водні, мисливські — повністю доступні для місцевої громади та тимчасових відвідувачів. Разом з тим створення НПП не припиняє традиційної діяльності населення та не позбавляє місцевих жителів прав на земельну власність. Порядок відведення земель такий самий, як і в РЛП, та регулюється нормами Земельного кодексу України.

Створення національного парку є механізмом залучення коштів до розроблення моделі розвитку Кінбурна на засадах невиснажного використання ресурсів, оскільки передбачає державне фінансування необхідних для цього наукових досліджень.

Співпраця місцевої громади і дирекції заповідного об'єкта взаємовигідна. Місцеві жителі, які бажають отримувати прибуток від рекреації, можуть розміщати туристів у своїх садибах та годувати їх, а дирекція національного парку — організовувати цікаві й корисні для здоров'я заняття. На Кінбурні зосереджена велика кількість цікавих для пізнання об'єктів — як природних, так і тих, що створені людиною. Серед них Покровське, Римби, Кінбурнська фортеця, пам'ятник Суворову, Нижні кучугури, Ковалівка, Ковалівська сага, кефальні озера, Грязьове озеро, Покровська сага, система Гуриних озер, поселення доби пізньої бронзи, Шишманова сага, Високий горб, Березовий гайок, солеродні озера, Біла Хатка, Сива лапа, Капустяні сараї, Василівські плавні, озеро Василькове, Василівка, античне поселення, Глинище, Високий берег, Василівські кучугури, Волижин ліс, Волижинська озерна система, Бієнкові плавні, Комендантське, урочище Петрушине, Чимілівка, Покровка.

Один з прикладів туристичних маршрутів піщаними дорогами — “Ягорлицький”. Він придатний для пішохідного і кінного туризму, має довжину 21 км та розрахований на один день. Пунктом відправлення є хутір Ковалівка, маршрут пролягає повз такі об'єкти і населені пункти: Ковалівка, кефальні озера, с. Покровка, система Гуриних озер, Солеродні озера, Біла Хатка, Високий горб, Шишманова сага, Березовий гайок, поселення доби пізньої бронзи.

Для ініціювання різних форм екотуризму важливе значення має створення освітнього центру та музею природи Кінбурнської коси. В їх складі можуть функціонувати демонстраційний зал і сувенірний кіоск, пункт спостереження за птахами, пізнавальні стежки та оглядові майданчики тощо. Такі заклади, як показує досвід Нідерландів та Німеччини, відвідують тисячі і тисячі людей. Вони мають величезний просвітницький потенціал та сприяють створенню нових суб'єктів сервісного господарювання з метою забезпечення потреб туризму та збереження природи як основи цих послуг.

Сценарії розвитку рекреації на Кінбурнській косі

Можливості Кінбурнської коси задовольнити потреби населення у відпочинку без погіршення стану довкілля не безмежні. Для визначення впливу рекреації на стан природи науковцями введено показник рекреаційного навантаження — кількість відпочиваючих, що перебувають на одиниці площі за одиницю часу (Чижова, 1977). Перевищення рекреаційних навантажень призведе до рекреаційної дигресії і, як наслідок, збіднення рекреаційно-ресурсного потенціалу, втрати попиту туристів, тому розвиток рекреації повинен бути збалансованим і базуватися на засадах невиснажного використання ресурсів.

Для моделювання розвитку рекреації на Кінбурні пропонуємо уявити два базові сценарії. Вони не є вичерпними, їх реалізація залежить від багатьох чинників, а особливо — від позиції місцевої громади. Звертаємо увагу, рекреаційна забудова Кінбурна, створення зони відпочинку, на чому сьогодні наполягає дехто з материка, — це лише один із варіантів, доцільність якого не доведена.

Сценарій А. Розвиток рекреації шляхом будівництва готелів та баз масового відпочинку на Кінбурні передбачає такі події:

- сільська рада надає дозволи на відведення земельних ділянок у власність для будівництва декількоповерхових готелів чи котеджів;
- завозяться піщаними дорогами Кінбурна будівельні матеріали;
- зводяться готелі на велику кількість місць, очисні споруди не будуються або не справляються з обсягами стічних вод, які постійно збільшуються, та каналізаційні стоки потрапляють у ґрунтові води — основу життя Кінбурна;
- пляж закріплений за готелем, доступ до нього закритий для інших відпочиваючих та навіть для місцевих мешканців, або можливий за гроші;
- збільшується кількість туристів, які в пошуках пригод подорожують косою — відвідують лісові насадження, блукають озерами, розводять вогнища в необладнаних для цього місцях, лякають птахів тощо;
- дозвілля організовується у формі розважальних програм, дискотек з гучною музикою;
- відбувається засмічення території, що тягне за собою забруднення питної ґрунтової води;
- збільшується площа витоптаних, ущільнених солончаків та, одночасно, не вкритого рослинністю піску, який вітер несе у садиби;
- основний прибуток надходить власникам готелів, а забруднення та інші небезпеки залишаються місцевому населенню.

Сценарій Б. Місцеве об'єднання громадян спільно з дирекцією проектованого національного природного парку “Кінбурнський” надають комплекс рекреаційних послуг:

- власники садиб забезпечують проживання та харчування туристів;
- спільно організовується комплекс рекреаційних послуг, наприклад, співробітники парку проводять тематичні екскурсії, організовують подорожі туристичними маршрутами,

- науковий туризм, спостереження за птахами, місцеве населення — збирання грибів, ожини, шипшини, рибну ловлю, знайомство жителів міста з традиційною кухнею Кінбурна, з сільським життям, домашніми тваринами тощо;
- налагоджуються системи виробництва і продажу сувенірів, виробів народного промислу;
  - громада визначає вартість послуг, до якої включаються видатки на транспортне, медичне забезпечення, видалення сміття, попередження забруднень тощо;
  - прибуток у частинах за домовленістю розподіляється між власниками будинків сільського туризму, місцевою громадою, екологічним фондом національного природного парку.

Першочергові заходи для розвитку рекреації за сценарієм “невиснажного використання ресурсів”:

1. Сільська рада та райдержадміністрація приймають рішення, що вони не надають дозволів на відведення земель для подальшої розбудови баз відпочинку, готелів, мотелів, кемпінгів тощо.
2. Визначається сценарій розвитку рекреації з наданням пріоритету діяльності місцевим жителям. Основними видами рекреації рекомендується обрати сільський “зелений” туризм, рекреацію в наявних готелях, короткострокові подорожі з м. Очаків до Кінбурна з широкою тематикою екскурсій та пляжно-купальним відпочинком. Зону стаціонарної рекреаційної забудови для розвитку екскурсійного туризму слід планувати на материк, наприклад у м. Очаків. Звідти туристи — любителі великих готелів та баз відпочинку — можуть щоденним катером відвідати косу, пройти рекомендованими маршрутами і того ж дня ввечері чи після ночівлі повернутись до готелю в Очакові.
3. Адміністрація заповідного об’єкту вивчає рекреаційно-ресурсний потенціал Кінбурнської коси, науково обґрунтовує рекреаційну ємність, гранично допустимі рекреаційні навантаження, соціально-економічні показники розвитку тощо.
4. Силами парку та громади налагоджуються системи видалення відходів, водозабезпечення та водовідведення.

Вибір сценарію розвитку та його втілення залежить в першу чергу від Вас, мешканці Кінбурнської коси!

ЛІТЕРАТУРА

- Бурда Р.И. Антропогенная трансформация флоры. — Киев: Наук. думка, 1991. — 168 с.
- Бурда Р.И. Інвазійні рослини родини *Asteraceae* та їх сеgetальний потенціал в агроландшафтах України // Вісн. Держ. агроєкологіч. акад. України, спецвипуск, 2000. — С. 4–5.
- Бурда Р.И. Екологія інвазій та інвазійних рослин в агроландшафтах України // Вісн. аграрної науки. — 2001. — № 8. — С. 73.
- Бурда Р.И. Сільський туризм і сеgetальні рослини // Устой. развитие туризма на Черномор. побер.: Сб. матер. симпоз. — Одесса, 2001.— С. 217–222.
- Бурда Р.И. Оцінка екологічної загрози заносних рослин в агроландшафтах України // Промышленная ботаника: Сб. науч. тр. — Вып. 1. — Донецк, 2001. — С. 16–21.
- Бурда Р.И. Проблеми запобігання інвазій деревних рослин при відновленні порушених екосистем // Відновлення порушених природних екосистем: Матер. міжнарод. конф. — Донецьк, 2002. — С. 46–51.
- Бурда Р.И. Фітоінвазії в агроєкосистемах // Синантропізація рослинного покриву України (м. Переяслав-Хмельницький, 27–28 квітня 2006). — Тези наук. доп. — К.; Переяслав-Хмельницький, 2006. — С. 31–34.
- Бур'яни України. — К.: Наук. думка, 1970. — 508 с.
- Визначення меж водно-болотних угідь міжнародного значення “Ягорлицька затока” і “Тилігульський лиман” на території Миколаївської області: Підсумковий звіт. Тема 4. / Інститут зоології ім. Шмальгаузена НАН України / Керівник теми: Таращук С.В.; виконавці: Акімов І.А., Костюшин В.А., Деркач О.М., Мельничук В.П., Парафіло М.М., Болтенко О.А. — 179 с.
- Вильсон М., Мозер М. Сохранение водно-болотных угодий побережья Черного моря: обзор и предварительный план действий. — IWRB, публикация № 33. — 90 с.
- Водний Кодекс України / Відомості Верховної Ради, 1995. — № 24. — С. 189.
- Водно-болотні угіддя України. Довідник / Під ред. Марушевського Г.Б., Жарук І.С. — К.: Чорноморська програма Ветландс Інтернешнл, 2006. — 312 с.
- Галицький В.И. Оптимизация природной среды / Отв. ред. М.Ф. Веклич — Киев: Наук. думка, 1989. — 172 с.
- Гордиенко И.И. Олешские пески и биогеоценотические связи в процессе их зарастания. — Киев: Наук. думка, 1969. — 242 с.
- Григорьев Б.Ф., Пупков В.А. Донные беспозвоночные Ягорлицкого и Гендровского заливов Черного моря // Вестник зоологии. — 1977. — № 2
- Грищенко В.М. Про занесення нових видів птахів до Червоної книги України // Беркут. — 1998. — Т. 7, вип. 1–2. — С. 94–103.
- Даревский И.С. Методы изучения рептилий в заповедниках // В кн.: Амфибии и рептилии заповедных территорий. Сборник научных трудов ЦНИЛ Главохоты РСФСР. — М., 1987. — С. 25–32.
- Деркач О.М. Інвентаризація флори РЛП “Кінбурнська коса” // Матеріали Літопису природи РЛП “Кінбурнська коса”, 2002. — [15 аркушів].
- Деркач О.М. До питання про створення національного природного парку “Кінбурнська коса” // Збірник матеріалів науково-практичної конференції “Розбудова екологічної мережі Українського Причорномор'я: стан та перспективи”. — Миколаїв: МДУ, 2003. — С. 26–29.
- Деркач О.М. Перспективи використання території РЛП “Кінбурнська коса” для навчально-пізнавального та наукового туризму // Зб. наук. праць III Новорічних біологічних читань. — Миколаїв: МДУ, 2003. — С. 89–91.

- Деркач І.О., Деркач О.М. Біорозмаїття Миколаївщини як ресурс для розвитку міжнародного туризму // Матеріали Всеукраїнської конференції молодих вчених “Біорізноманіття як ключовий елемент збалансованого розвитку: регіональний аспект”. — Миколаїв: МДУ, 2003. — С. 219–221.
- Деркач О.М., Петрович З.О. Відновлення різноманіття птахів на узбережжі Дніпровського лиману // Матеріали II съезда и научной конференции АЧОС. — Николаев: НГУ, 2003. — С. 19–20.
- Деркач О.М., Коломієць Г.В., Патрушева Л.І., Тарашук С.В. Теоретичні та практичні аспекти формування екомережі на прикладі Миколаївської області України // Наук. зап. Терноп. держ. пед. ун-ту. Серія: Географія. — 2004. — № 2, Ч. 2. — С. 211–215.
- Деркач О.М., Тарашук С.В. Наукове обґрунтування створення регіонального ландшафтного парку “Кінбурнська коса” // Проект створення РЛП “Кінбурнська коса” (рукопис). — Миколаїв, ТОВ “Ойкумена”, 1994. — 21 с.
- Дудкін О.В., Микитюк О.Ю. Національна доповідь про стан ІВА територій України 2002. — К.: Укр. т-во охорони птахів, 2002. — 48 с.
- Европейский красный список животных и растений, находящихся под угрозой исчезновения во всемирном масштабе. — Нью-Йорк, ООН, 1992. — 167 с.
- Екофлора України / Кол. авт. під ред. Я.П. Дідуха. — К.: Фітосоціоцентр. — Т. 1. — 2000. — 283 с. — Т. 2. — 2004. — 480 с. — Т. 3. — 2002. — 496 с.
- Єфимов В.І., Коломієць Г.В. Стан та перспективи розвитку заповідної справи на Миколаївщині в контексті напрямків роботи 5-ї Всеєвропейської конференції міністрів навколишнього середовища “Довкілля для Європи” // Теорія і практика заповідної справи в Україні. Зб. наук. праць. — К., 2005. — С. 178–182.
- Заверуха Б.В. Сосудистые растения // Природа Украинской ССР: Растительный мир. — Киев: Наук. думка, 1985. — С. 20–46.
- Зайцев Г.Н. Математическая статистика в экспериментальной ботанике. — М.: Наука, 1984. — 424 с.
- Закон України “Про рослинний світ” // Відомості Верховної Ради, 1999. — № 22–23. — С. 198.
- Закон України “Про Червону книгу України” // Відомості Верховної Ради, 2002. — № 30. — С. 201.
- Закон України “Про природно-заповідний фонд України” // Відомості Верховної Ради, 1992. — № 34. — С. 502.
- Закон України “Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки” // Відомості Верховної Ради, 2000. — № 47. — С. 405.
- Закон України “Про екологічну мережу України” // Відомості Верховної Ради, 2004. — № 45. — С. 502.
- Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” // Відомості Верховної Ради, 1991. — № 41. — С. 546.
- Закон України “Про тваринний світ” // Відомості Верховної Ради, 2002. — № 14. — С. 97.
- Заповідники і національні парки України — К.: Вища школа, 1999. — 232 с.
- Збереження біорізноманіття України (Друга національна доповідь). — К.: Хімджест, 2003. — 112 с.
- Зелёная книга Украинской ССР. Редкие, исчезающие и типичные, нуждающиеся в охране растительные сообщества / Ю.Р. Шеляг-Сосонко, С.М. Стойко, Я.П. Дидух и др.; под ред. Ю.Р. Шеляга-Сосонко. — Киев: Наук. думка, 1987. — 215 с.
- Инвентаризация и кадастровая характеристика водно-болотных угодий юга Украины // Черничко И.И., Сиохин В.Д. и др. — Мелитополь, 1993. — 93 с.
- Инвентаризація об’єктів природно-заповідного фонду Миколаївської області: звіт за договором № 1–ПФ/04 від 29.06.04 (1 етап) / Півд. ф-я ін-ту екол. Націон. екол. центру України. Керівник теми: О.М. Деркач. — Миколаїв, 2004. — 62 с.

- Ильин М.М. Секция *Phalolepis* Cass. рода *Centaurea* L. в пределах европейской части СССР // Изв. Гл. ботан. сада. — 1927. — Т. 26, вып. 1. — С. 1–8.
- Ильин М.М. Флора литоралей и пустынь в их взаимосвязях // Сов. ботан. — 1947. — Т. 15, № 5. — С. 249–269.
- Кадастр редких, находящихся под угрозой исчезновения видов растений и животных, формирование сети заповедных территорий южных районов Николаевской области: Отчёт о НИР / Ник. гос. пед. ин-т. Руковод. темы: О.М. Деркач. — Николаев, 1993. — 54 с.
- Каталог видів флори і фауни, що знаходяться під особливою охороною в Україні та є вразливими при здійсненні лісгосподарських заходів. Сер.: Збереження біорізноманіття в Приморсько-степовому екокоридорі / Відп. ред. Таращук С.В. Уклад.: Беляков І.В., Деркач О.М., Коломієць Г.В., Коломієць О.В., Мовчан Я.І., Парафіло М.М., Таращук С.В., Титар В.М., Шуневич А.А. — К.: Громадська організація “Веселий Дельфін”, 2007. — 112 с.
- Камышев Н.С. Основы географии растений. — Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1961. — 191 с.
- Клоков М.В. Псаммофильные флористические комплексы на территории УССР (опыт анализа псаммофитона) // Нов. систем. высш. и низш. раст., 1979. — Киев: Наук. думка, 1981. — С. 90–150.
- Клоков М.В., Осычнюк В.В. Ковыли Украины // Нов. систем. высш. и низш. раст., 1975. — Киев: Наук. думка, 1976. — С. 7–92.
- Коломієць Г.В. Мережа природоохоронних територій Миколаївської області в контексті збереження фітобіоти // Агроєкологічний журн. — 2004. — № 3. — С. 13–18.
- Коломієць Г.В. Адвентивні рослини у мережі природоохоронних територій Миколаївської області // Синантропізація рослинного покриву України (м. Переяслав-Хмельницький, 27–28 квітня 2006). — Тези наук. доп. — К.; Переяслав-Хмельницький, 2006. — С. 98–100.
- Коломієць Г.В., Коломієць О.В. Приклад розробки географічної інформаційної системи для узагальнення досліджень заповідних територій та проектування екологічної мережі Миколаївської області // Роль природно-заповідних територій у підтриманні біорізноманіття: Матеріали наукової конференції, присвяченої 80-річчю Канівського природного заповідника (Канів, 9–11 вересня 2003 р.). — Канів, 2003. — С. 339–340.
- Коломієць Г.В., Патрушева Л.І., Парафіло М.М. Ландшафтні особливості екомережі Миколаївської області // Україна: географічні проблеми сталого розвитку. Зб. наук. праць. В 4-х т. — К.: ВГЛ Обрії, 2004. — Т. 2. — С. 348–350.
- Коломієць Г.В., Таращук С.В. До історії розбудови екологічної мережі Миколаївської області // Зб. матер. наук.-практ. конф. “Розбудова екомережі Українського Причорномор’я”. — Миколаїв: Вид-во Микол. держ. ун-ту, 2003. — С. 36–38.
- Коломієць Г.В., Таращук С.В. Огляд природно-заповідного фонду Миколаївської області у контексті збереження біотичного і ландшафтного різноманіття // Біорізноманіття як ключовий елемент збалансованого розвитку: регіональний аспект. Матер. Всеукр. конф. молодих вчених. — Миколаїв: Вид-во Микол. держ. ун-ту, 2003. — С. 118–125.
- Колониальные гидрофильные птицы юга Украины / Сиохин В.Д., Черничко И.И., Ардамацкая Т.Б. и др. — Киев: Наук. думка, 1988. — 176 с.
- Конвенция о биологическом разнообразии (официальный текст ООН — русский). — <http://www.cbd.int/doc/legal/cbd-un-ru.pdf>.
- Конвенція ООН про біологічне різноманіття. — К.: б.в., 1996. — 15 с.
- Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни та флори, що знаходяться під загрозою зникнення (CITES), від 3.03.1973. — <http://www.cites.org>
- Конвенція про охорону дикої фауни і флори і природних середовищ існування в Європі, 19.09.1979, м. Берн. — http://www.plantaeuropa.org/pe-wider_context-Bern.htm

- Котенко Т.И. Современное состояние пресмыкающихся в степной зоне Украины и роль заповедников в их сохранении // Теория и практика заповедного дела. — М., 1993. — С. 82–104.
- Мальцев А.И. Сорная растительность СССР и методы борьбы с ней. — М.; Л.: Сельхозиздат, 1962. — 271 с.
- Марьюшкина В.Я. Амброзия полыннолистная и основы биологической борьбы с ней. — Киев: Наук. думка, 1996. — 120 с.
- Методичні рекомендації з екологічно безпечної заготівлі (викошування) очерету. Сер.: Збереження біорізноманіття в Приморсько-степовому екокоридорі. / Під ред. Я.І. Мовчана. Уклад.: Коломієць Г.В., Парафіло М.М., Дубина Д.В., Жмуд О.І., Мовчан Я.І., Абдулоєва О.С., Таращук С.В. — К.: Громадська організація “Срібна Чайка”, 2007. — 56 с.
- Микитюк О.Ю. ІВА-території України. — К.: СофтАрт, 1999. — 324 с.
- Микитюк О.Ю. Національні плани дій зі збереження глобально-вразливих видів птахів. — К.: СофтАрт, 1999. — 212 с.
- Мовчан Я.І. Екологічна мережа України. Обґрунтування її структури та необхідності створення // Конвенція про біологічне різноманіття. Громадська обізнаність та участь. — К.: Стилос, 1997. — С. 98–110.
- Мовчан Я.І. Національна екомережа України. Концепція та сценарії втілення // Наук. зап. Нац. ун-ту К.-Могила акад., 2001. — Т. 19, ч. II, спец. вип. — С. 411–415.
- Мосякін С.Л. Проблема “біологічного забруднення” та її відображення в сучасній американській біологічній літературі // Укр. ботан. журн. — 1994. — Т. 51, № 5. — С. 128–130.
- Мосякін С.Л. Рід *Cenchrus* L. (*Poaceae*) в Україні: огляд номенклатури, систематики та сучасного поширення // Укр. ботан. журн. — 1995. — Т. 52, № 1. — С. 120–126.
- Мосякін С.Л. Огляд роду *Amaranthus* L. (*Amaranthaceae*) в Україні // Укр. ботан. журн. — 1995. — Т. 52, № 2. — С. 65–74.
- Мосякін С.Л. Додаткові відомості про поширення деяких видів роду *Amaranthus* L. (*Amaranthaceae*) в Україні // Укр. ботан. журн. — 1995. — Т. 52, № 3. — С. 384–387.
- Мосякін С.Л. Конференція ООН з проблеми неаборигенних (адвентивних) видів // Укр. ботан. журн. — 1998. — Т. 55, № 1. — С. 100–103.
- Мосякін С.Л. Рослини України у Світовому червоному списку // Укр. ботан. журн. — 1999. — Т. 56, № 1. — С. 79–88.
- Мосякін С.Л. Інвазійні неаборигенні види як глобальна загроза: проблеми й завдання національної стратегії та інтеграції України у світові програми // Синантропізація рослинного покриву України (м. Переяслав-Хмельницький, 27–28 квітня 2006). — Тези наук. доп. — К.; Переяслав-Хмельницький, 2006. — С. 144–146.
- Мэгарран Э. Экологическое разнообразие и его измерение. — М.: Мир, 1992. — 182 с.
- Наукові назви польових бур'янів. Довідник / За ред. Р.І. Бурди. — К., 2004. — 95 с.
- Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Миколаївській області у 2004 р. Уклад.: Безмошук Т.П., Безносенко О.М., Біленко О.М., Бобровська О.В., Деркач О.М., Заєць Л.В., Золотько А.В., Кібук О.В., Коломієць Г.В., Кравцова Т.М. та ін. — Миколаїв: Держ. упр. еколог. та прир. рес. в Микол. обл.; Микол. держ. ун-т, 2005. — 98 с.
- Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2000 році. — К.: Мінекоресурсів України, 2001. — 184 с.
- Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2001 році. — К.: Видавництво Раєвського, 2003. — 184 с.
- Національна інвентаризація степів України: звіт за проектом IUCN № 75212 А / Ін-т екології Націон. еколог. центру України. — Керівник теми: С.В. Таращук. — К., 1997. — 95 с.
- Никитин В.В. Сорные растения флоры СССР. — Л.: Наука, 1983. — 454 с.

- Определитель высших растений Украины. — Киев: Наук. думка, 1987. — 548 с.
- Парафіло М.М., Деркач О.М., Патрушева Л.І., Коломієць Г.В. Актуальні проблеми розвитку заповідної справи на Півдні України // Зб. матер. конф. молод. вч. “Сучасні проблеми екології”. — Запоріжжя, 2004. — С. 137–140.
- Парафіло М.М., Деркач О.М., Коломієць Г.В., Таращук С.В. Про порядок надання територіям статусу водно-болотних угідь міжнародного значення // Зб. матер. конф. молод. вч. “Сучасні проблеми екології”. — Запоріжжя, 2004. — С. 229–233.
- Пачоский И. Причерноморские степи (Ботанико-географический очерк) // Зап. об-ва с.-х. южной России. — 1908. — № 7–9. — 42 с.
- Пачоский И. Основные черты развития флоры юго-западной России. — Херсон, 1910. — 430 с.
- Пачоский И. Дикорастущие злаки Херсонской губернии. — Херсон: Естеств.-историч. музей Херсонск. губ. зем., 1913. — 156 с.
- Пачоский И. Херсонская флора. — Т. 1. — Высшие тайнобрачные, голосеменные, однодольные. — Херсон: Новоросс. об-во естествоисп., 1914. — 548 с.
- Пачоский И.К. Отчет по изучению сорно-полевой растительности в Херсонской губернии в 1915 году // Тр. Бюро по прикладной ботанике. — 1915. — Т. VIII. — Вып. 6. — С. 310.
- Пачоский И. Описание растительности Херсонской губернии. — Т. 1. — Леса. — Матер. по исслед. почв и грунтов Херсон. губ. — 1915. — Вып. 3. — Херсон: Естеств.-историч. музей Херсон. губ. зем., 1915. — 202 с.
- Пачоский И.К. Описание растительности Херсонской губернии. — Т. 2. — Степи. — Матер. по исслед. почв и грунтов Херсон. губ. — 1917. — Вып. 13. — Херсон: Естеств.-историч. музей Херсон. губ. зем., 1917. — 366 с.
- Пачоский И.К. Описание растительности Херсонской губернии. — Т. 3. — Плавни, пески, солончаки, сорные растения. — Матер. по исслед. почв и грунтов Херсон. губ. — 1927. — Вып. 3. — Херсон: Естеств.-историч. музей Херсон. губ. зем., 1927. — 228 с.
- Перспективная сеть заповедных объектов Украины // Под общ. ред. Ю.Р. Шеляга-Сосонко. — Киев: Наук. думка, 1987. — 292 с.
- Поллард Дж. Справочник по вычислительным методам статистики. — М.: Финансы и статистика, 1982. — 344 с.
- Постанова Кабінету Міністрів України “Про заходи щодо охорони водно-болотних угідь, які мають міжнародне значення” від 23 листопада 1995 р. № 935.
- Постанова Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2002 р. № 1287 “Про Порядок надання водно-болотним угіддям статусу водно-болотних угідь міжнародного значення”.
- Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико-географическое районирование / Маринич А.М., Пащенко В.М., Шищенко П.Г. — Киев: Наук. думка, 1985. — 224 с.
- Проект организации территории регионального ландшафтного парка “Кинбурнская коса”, охраны, восстановления и рекреационного использования его природных комплексов и объектов. Т. 1. Комплексная оценка и функциональное зонирование территории. — Николаев, Никол. ф-л Ин-та землеустройства, 1995.
- Проект організації території регіонального ландшафтного парку “Кінбурнська коса”. Т. 2. Книга 1. Пояснювальна записка, Книга 2. Креслення. — Миколаїв, Півд. ф-я ін-ту екології Націон. еколог. центру України, 2000.
- Проект організації території регіонального ландшафтного парку “Кінбурнська коса”, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів та об’єктів: звіт за договором № 4–ПФ/04 від 01.11.04 / Півд. ф-я ін-ту екології Націон. еколог. центру України. — Керівник теми: О.М. Деркач. Виконавці: Деркач О.М., Таращук С.В., Сірик А.А., Гребенников Ю.С., Ткач В.М. — Миколаїв, 2004. — 99 с.

- Проект створення регіонального ландшафтного парку “Кінбурнська коса”, затверджений рішенням Миколаївської обласної Ради народних депутатів № 7 від 28 квітня 1995 р.
- Протопопова В.В. Адвентивні рослини Лісостепу і Степу України. — К.: Наук. думка, 1973. — 192 с.
- Протопопова В.В. Синантропная флора Украины и пути ее развития. — Киев: Наук. думка, 1991. — 202 с.
- Протопопова В.В., Мосякін С.Л., Шевера М.В. Фітоінвазії в Україні як загроза біорізноманіттю: сучасний стан і завдання на майбутнє. — К.: Інст. бот. ім. М.Г. Холодного НАНУ, 2002. — 32 с.
- Птицы Азово-Черноморского региона. Мониторинг и охрана. Материалы II съезда и научной конференции АЧОС / Под ред. Деркача О.М., Корзюкова А.И. — Николаев: Никол. гос. ун-т, 2003. — 114 с.
- Растительный и животный мир юга Украинской ССР и Северного Крыма / Д.Я. Афанасьев, Г.И. Билык, А.Б. Кистяковский, М.И. Котов — Киев: АН УССР, 1952. — 86 с.
- Регіональний “червоний” список Миколаївської області // Рішення III сесії 16 скликання Миколаївської обласної ради депутатів трудящих від 16 жовтня 1990 р. — Миколаїв, 1990. — 15 с.
- Реймерс Н.Ф. Природопользование: словарь-справочник. — М.: Мысль, 1990. — 639 с.
- Реймерс Н.Ф. Популярный биологический словарь. — М.: Наука, 1990. — 544 с.
- Розбудова екомережі України / Під ред. Ю.Р. Шеляга-Сосонко. — К.: Техпринт, 1999. — 127 с.
- Россия. Полное географическое описание нашего отечества / Под общим рук. В.П. Семенова-Тянь-Шанского. — Т. XIV. — Санкт-Петербург, 1910. — 982 с.
- Руденко А.Г., Яремченко О.А. Водно-болотные угодья Черноморского биосферного заповедника. Ягорлыцкий залив // Численность и размещение гнездящихся птиц в водно-болотных угодьях Азово-Черноморского побережья Украины. — Бранта: Мелитополь; Киев, 2000. — 476 с.
- Русев И.Т., Жмуд М.Е., Корзюков А.И., Гержик И.П., Павлов А.В., Потапов О.В. Зимовки птиц в Северо-Западном Причерноморье // Экосистемы дикой природы. — 1996. — Вып. 3. — С. 1–42.
- Русев И.Т., Жмуд М.Е., Корзюков А.И., Гержик И.П., Сацык С.Ф., Потапов О.В., Роман Е.Г. Характер зимовки птиц в Северо-Западном Причерноморье в 1998 г. // Зимние учеты птиц на Азово-Черноморском побережье Украины. — Алушта; Киев, 1998. — Вып. 1. — С. 22–47.
- Русев И.Т., Корзюков А.И., Сацык С.Ф. Мониторинг зимующих птиц в Северо-Западном Причерноморье в 1999 г. // Зимние учеты птиц на Азово-Черноморском побережье Украины. — Алушта; Киев, 1999. — Вып. 1. — С. 46–60.
- Сорные растения СССР. Руководство к определению сорных растений СССР. — Л.: Изд-во АН СССР. — Т. 1. — 1934 — 323 с. — Т. 2. — 1934. — 244 с. — Т. 3. — 1933. — 448 с. — Т. 4. — 1934. — 416 с.
- Тахтаджян А.Л. Система магнолиофитов. — М.; Л.: Наука, 1987. — 439 с.
- Технико-экономическое обоснование создания регионального ландшафтного парка “Кинбурнская коса”: Отчёт о НТР. — НИПИ градостроительства. — Киев, 1993
- Уилкоккс Б.А. Островная экология и охрана природы // Биология охраны природы. — М.: Мир, 1983. — С. 117–142.
- Уиттекер Р. Сообщества и экосистемы. — М.: Прогресс, 1980. — 328 с.
- Ульянова Т.Н. Сорные растения во флоре России и других стран СНГ. — СПб, 1998. — 343 с.
- Уманец О.Ю. Еколого-ценотична характеристика флори піщаних масивів лівобережжя Нижнього Дніпра // Автор. канд. дис. — К., 1997. — 18 с.
- Фисионов А.В. Сорные растения. — М.: Колос, 1984. — 320 с.
- Флора европейской части СССР: В 6 т. — Л.: Наука, 1974–1987. — Т. 1–6. / Флора Восточной Европы. — М.; СПб: Науч. изд. КМК, 2004. — Т. 7–11.
- Флора СССР: В 30 т. — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1934–1960. — Т. 1–30.
- Флора УРСР: В 12 т. — К.: Вид-во АН УРСР, 1936–1965. — Т. 1–12.

- Формування екологічної мережі Миколаївської області: Звіт про НДР (підсумковий) / Ін-т зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України. — Керівник теми: С.В. Таращук. — К., 2000. — 245 с.
- Формування екологічної мережі Миколаївської області, розробка відповідної програми: Звіт за договором № 7—ПФ/02 від 5.09.02 / Півд. ф-я ін-ту екол. Націон. екол. центру України. — Керівник теми: О.М. Деркач. — Миколаїв, 2002. — 121 с.
- Формування регіональних схем екомережі (методичні рекомендації) / Андрієнко-Малюк Т., Вакаренко Л., Гелюта В., Гребенюк Є., Гриценко А., Джулай Л., Дубина Д., Іваненко І., Колмаз Ю., Коломієць Г., Максимчук М., Матвеев С., Мовчан Я., Таращук С., Ткачов А., Третяк А., Фишко Н., Шеляг-Сосонко Ю., Щербина В. / За ред. Ю.Р. Шеляга-Сосонко. — К.: Фітосоціоцентр, 2004. — 71 с.
- Червона книга України. Рослинний світ. — К.: Укр. енцикл. ім. М.П. Бажана, 1996. — 608 с.
- Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл. ім. М.П. Бажана, 1994. — 464 с.
- Черепанов С.К. Сосудистые растения России и сопредельных государств. — СПб: Мир и семья, 1995. — 990 с.
- Чижова В. Туристы в заповедниках: как и сколько. — www.biodiversity.ru/publications/odp/
- Шеляг-Сосонко Ю.Р., Осычнюк В.В., Андриенко Т.Л. География растительного покрова Украины — Киев: Наук. думка, 1982. — 288 с.
- Шеляг-Сосонко Ю.Р., Ємельянов І.Г. Концепція біорізноманіття в аспекті функціонування та охорони біосистем і ландшафтів // Біорізноманіття Карпатського біосферн. заповідника. — К., 1997. — С. 478–495.
- Шеляг-Сосонко Ю.Р., Мовчан Я.І., Вакаренко Л.П., Дубина Д.В. Як відновити баланс екосистеми? // Вісн. НАН України. — 2002. — № 10. — С. 5–14.
- Шеляг-Сосонко Ю.Р., Гродзинський М.Д., Романенко В.Д. Концепция, методы и критерии создания экосети Украины. — Киев: Укрфітосоціоцентр, 2004. — 143 с.
- Шмальгаузен И.Ф. Флора Средней и Южной России, Крыма и Северного Кавказа. — Киев, 1895. — Т. 1. — 468 с. — 1897. — Т. 2. — 742 с.
- Щербак Н.Н. Количественный учет // В кн.: Руководство по изучению земноводных и пресмыкающихся. — Киев, 1989. — С. 121–125.
- Экологическое обследование природных комплексов Кинбурнской косы: Отчет о НИР: Авт. колл. Деркач О.М., Костюшин В.А., Таращук С.В., Лебедева Н.И., Мальцев В.И., Карпова Г.А., Гребенников Ю.С., Гребенников В.Б., Новодран А.В.
- Экологическая безопасность и инвазии чужеродных организмов // Сб. мат-лов Круглого стола в рамках Всерос. конф. по экол. безопасности (4–5 июня 2002 г.) — М.: МСОП — Всемирн. союз охраны природы. Представительство для России и СНГ, 2002. — 116 с.
- Юрцев Б.А., Камелин Р.В. Особенности изучения флоры территорий, преобразованных деятельностью человека // Теорет. и метод. пробл. срав. флорист. — Л.: Наука, 1987. — С. 234–237.
- Яната А.А. Очерк сорной растительности севера Таврической губернии // Тр. по прикладн. ботанике. — 1913. — Вып. 6, № 5. — С. 323–343.
- Яната О.А. Бур'яни України — вивчення їх та способи боротьби з ними // Тр. сільськогосп. ботаники. — 1927. — Т. 1, № 2. — С. 1–16.
- Akimov I., Kostyshyn V., Tarashchuk S., Tytar V. Ukrainian General Scheme of Development: biodiversity conservation issues // Czlowiek i Przyroda. — № 13–14, Jesien 2000 — Wiosna 2001. — P. 69–79.
- Becvar J., Kokine M. Role of Economic Instruments in Integrating Environmental Policy with Sectoral Policies. — UN/New York and Geneva, 1998. — 162 p.
- Bennett Graham. Conserving Europe's Natural Heritage. Towards a European Ecological Network. — London-Dordrecht-Boston, 1994. — 334 p.

- Biodiversity: Questions and answers. N 1. — Centre Naturopa / Council of Europe, Strasbourg Cedex, 1997. — 36 p.
- Boulenger G.A. The Snakes of Europe. 1913 (книга доступна в інтернеті на сайті <http://www.herper.com/ebooks>)
- Caring for the Earth. A Strategy for Sustainable Living. IUCN/UNEP/WWF, 1991, Gland.
- Commission Working Document On Natura 2000 / Commission Of The European Communities. — Brussels, 27 December 2002.
- Derkach O.M., Petrovich Z.O. Restoration of a wetlands biodiversity at Ukrainian sea coastal area // The Black sea ecological problems, Odessa, 2000. — P. 57–59.
- Global Environment Outlook / Ed. V.Wandeweerd. — New York; Oxford: Oxford Univer. Press, 1997. — 264 p.
- Hawken P., Lovins A., Lovins H. Natural Capitalism: creating the next industrial revolution. — New York, Little, Brown and Company, 1999. — 396 p.
- International Code of Botanical Nomenclature (Vienna Code). Adopted by the Seventeenth International Botanical Congress, Vienna, Austria, July 2005. — Electronic version of the Code is available on the www page <http://ibot.sav.sk/icbn/main.htm>
- Kornas J. Plant invasions in central Europe: Historical and ecological aspects // F. di Castri, A.J. Hansen & M. Debusshe (Eds.), Biological invasions in Europe and the Mediterranean basin. — Dordrecht, the Netherlands: Kluwer Academic Publishers, 1990. — P. 19–36.
- Lindemann E. Flora Chersonensis. V.1. — Odessae, 1881. — 393 p.
- Lindemann E. Flora Chersonensis. V.2. — Odessae, 1882. — 371 p.
- Mc Neely J.A. et al. Global Strategy on Invasive Alien Species / IUCN Gland, Switzerland, and Cambridge UK in collaboration with the Global Invasive Species Program. — 2001. — 50 p.
- Mosyakin S.L. Preliminary list of recent additions to the nonnative flora of the Ukraine // Укр. ботан. журн. — 1991. — Т. 48, № 4. — С. 28–34.
- Mosyakin S., Fedoronchuk M. Vascular plants of Ukraine. A nomenclatural checklist — Kiev: M.G. Kholodny Institute of Botany, 1999. — 345 p.
- Mosyakin S., Yavorska O. The Nonnative Flora of the Kiev (Kyiv) Urban Area, Ukraine: A Checklist and Brief Analysis. — Urban Habitats (A peer-reviewed electronic journal on the biology of urban areas around the world). — December 2003. — V. 1, № 1. (Стаття доступна в Інтернеті)
- Nesom G.L. Which nonnative plants are included in floristic accounts // Sida, 2000. — 19. — P. 189–193.
- Pan-European Biological Diversity Strategy. — Strasbourg: Council of Europe, UNEP, ECNC. 1996. — 50 p.
- Pan-European Biological and Landscape Diversity Strategy (PEBLDS) Implementation: Set the Basis for National Ecological Network of Ukraine: Report on IUCN Project № 755600–040 / Chernyavskiy M., Derkach O., Dobrovolska O., Ivanenko I., Khimko R., Kolomiets H., Kostyushin V., Korsak N., Kovalchuk A., Movchan Y., Oleshchenko V., Parkhisenko L., Shelyag-Sosonko Y., Tkachov A. — Kyiv: National Ecological Centre of Ukraine, 2003. — 80 p.
- Walter K.S., Gillett H.J. 1997 IUCN Red List of Threatened Plants. — The World Conservation Union, Gland, Switzerland and Cambridge, UK, 1998. — 862 p.

ДОДАТОК 1

Пріоритетні території охорони регіонального ландшафтного парку “Кінбурнська коса” та вимоги щодо їх режиму

Пріоритетні території охорони охоплюють найбільш цінні в природоохоронному відношенні ділянки Кінбурнської коси і репрезентують основні типи природних екосистем та ландшафтів парку. Сюди увійшли:

Покровська коса

Місце розташування: на південь від с. Покровка, між Ягорлицькою затокою та Чорним морем. Включає кефальні озера, молоді піщані та черепашкові наноси, а також прилеглі акваторії Чорного моря і Ягорлицької затоки (однокілометрову зону) на південь від споруд мідійно-устричного комбінату та кордону парку. Площа близько 1500 га.

Природоохоронна цінність: важлива ланка приморського екокоридору, місце масового гніздування і концентрації птахів під час сезонних міграцій. Підтримує існування багатьох рідкісних видів, занесених до Червоної книги України, — пухівки, кулика-довгонога, кулика-сороки, пісочника морського, кульона великого, орлана-білохвоста, пелікана рожевого тощо. Найбільші скупчення птахів спостерігаються у південній частині кефальних озер Покровської коси, а також вздовж її молодих піщаних і черепашкових наносів біля о. Круглий. Загальна чисельність гніздового комплексу іноді сягає 5 000 пар.

У межах приморських луків між озерами Чернине і Черепашине виявлено найбільший на Нижньому Дніпрі локалітет орхідних — зозулинців розмальованого, блощичного, болотного, салепового і запашного.

Ділянка увійшла до складу водно-болотного угіддя міжнародного значення “Ягорлицька затока”.

Вимоги до режиму території: не допускається порушення умов гніздування та перебування птахів під час сезонних скупчень. Забороняються забудова, пересування механічних транспортних засобів, за винятком шляхів загального користування, порушення ґрунтового покриву та гідрологічного режиму, добування (збирання) рідкісних видів тварин і рослин, зокрема орхідних. Допускаються випас і сінокосіння, терміни і обсяги яких повинні регулюватись залежно від результатів їх впливу на природний рослинний покрив.

Ковалівська сага

Місце розташування: північна окраїна с. Ковалівка.

Природоохоронна цінність: один з найбільших на Нижньому Дніпрі вільхових гаїв, має площу близько 10 га. За розмірами поступається лише Волижиному лісу. Угруповання вільхи чорної знаходяться тут на південній межі ареалу і представлені давно ізольованими і солестійкими популяціями. Місце концентрації птахів та рукокрилих під час кочівель.

Вимоги до режиму території: забороняються вирубка і пошкодження дерев, порушення ґрунтового покриву та гідрологічного режиму. Допускається проведення спеціальних еколого-освітніх екскурсій, з обладнанням відповідної стежки, оглядового майданчика тощо.

Дубові гайки в урочищі Комендантське

Місце розташування: знаходиться в 1,5 км на південний схід від с. Покровське, площа 30 га.

Природоохоронна цінність: природні листяні гайки з переважанням дуба звичайного, який знаходиться тут на південній межі ареалу. В складі угруповань виявлено значну кількість рідкісних, занесених до Червоної книги України видів рослин і тварин (жук-олень, бражник дубовий, бджоли-теслярі фіолетова та звичайна, дибка степова, зозулинець болотний, ковила дніпровська тощо).

Вимоги до режиму території: забороняються вирубка і пошкодження дерев, сінокосіння в місцях поновлення деревно-чагарникових порід, порушення ґрунтового покриву та гідрологічного режиму.

Березовий гай біля озера Глаголь

Місце розташування: узбережжя Ягорлицької затоки в районі північно-західної частини озера Глаголь.

Природоохоронна цінність: один з найбільших на морському узбережжі природних гайків берези дніпровської — ендеміка пониззя Дніпра і Південного Бугу. Її угруповання занесені до Зеленої книги України, а сам вид — до Червоної книги України.

Вимоги до режиму території: забороняються вирубка і пошкодження дерев, сінокосіння в місцях поновлення деревно-чагарникових порід, порушення ґрунтового покриву та гідрологічного режиму.

Бієнкові плавні

Місце розташування: ділянка знаходиться між с. Покровське та Волижиним лісом та охоплює квартали 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 30, 52, 53, 54, 55 Василівського лісництва, частково квартали 5, 51, 56, а також прилеглу акваторію Дніпровського лиману (однокілометрову зону). Площа водно-болотного угіддя складає 1160 га.

Природоохоронна цінність: це ключове природне нерестовище коропа (сазана) на Нижньому Дніпрі, середовище існування багатьох рідкісних водоплавних та коловодних птахів, що утворюють скупчення європейського значення, зокрема пелікана рожевого (до 2500 особин). Тут знаходиться найбільша на Півдні України багатовидова колонія чапель — сірої, рудої, жовтої, чепур великої і малої, квака (до 600 пар). В урочищі Комендантське збереглись природні листяні гайки з участю дуба звичайного і вільхи чорної, які знаходяться на південній межі ареалу.

Середовище існування видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України, а саме: зозулинців болотного, блощичного, розмальованого і запашного, ковили дніпровської, волошки короткоголової, сну лучного, видри річкової, кутори малої, сліпака піщаного, емуранчика. Тут трапляються пелікан рожевий, мартин каспійський, кулик-довгоніг, орлан-білохвіст, чернь білоока, баклан малий, чапля жовта, Палласів полоз, гадюка степова, судак морський, дибка степова, жук-олень, бражник дубовий, бджоли-теслярі фіолетова та звичайна, цератофій багаторогий, емпуза піщана, ктир гігантський (всього понад 50 видів, що занесені до Червоної книги України). Належить до ділянок, що потребують відновлення порушених елементів ландшафту, в першу чергу природних проток.

Вимоги до режиму території: забороняються промислове полювання та рибальство, порушення ґрунтового покриву та гідрологічного режиму, будівництво споруд, шляхів і лінійних об'єктів, не пов'язаних з діяльністю парку. Допускається проведення гідротехнічних заходів для оптимізації гідрологічного режиму згідно з науково обґрунтованими та затвердженими у встановленому порядку проектами.

Василівські плавні

Місце розташування: ділянка узбережжя Дніпровського лиману на схід від с. Василівка.

Природоохоронна цінність: водно-болотне угіддя, важливе для відтворення рідкісних та мисливських видів птахів. Місце зростання зозулинців болотного, блощичного, розмальованого та запашного (усі в Червоній книзі України).

Вимоги до режиму території: забороняються будівництво споруд, шляхів і лінійних об'єктів, не пов'язаних з діяльністю парку, порушення ґрунтового покриву та гідрологічного режиму, викопування бульб і збирання рослин родини орхідних. Допускається проведення гідротехнічних заходів для оптимізації гідрологічного режиму згідно науково обґрунтованих та затверджених у встановленому порядку проектів.

Нижні кучугури

Місце розташування: територія знаходиться в 2 км на південь від с. Покровське і займає квартали 40, 41, 42, 66, 67, 68, 69, 103, 104 Василівського лісництва, частково квартал 139 та прилеглу акваторію Чорного моря (однокілометрову зону). Площа 890 га.

Природоохоронна цінність: добре збережений природний комплекс з переважанням піщаного степу, який в інших місцях заміщений штучними сосновими насадженнями. Середовище існування ендемічних (чебрець дніпровський, гоніолімон злаколистий, роговик Шмальгаузена, жовтозілля та козельці дніпровські, скакун Нордмана, педінус дніпровський, сліпак піщаний, емуранчик) та рідкісних, занесених до Червоної книги України, видів рослин і тварин (ковила дніпровська, волошка короткоголова, дибка степова, лежень, степова гадюка, земляний заєць тощо).

Вимоги до режиму території: забороняються розорювання, заліснення, пересування механічних транспортних засобів, за винятком шляхів загального користування, порушення ґрунтового покриву та гідрологічного режиму, будівництво споруд, шляхів і лінійних об'єктів, не пов'язаних з діяльністю парку.

Василівські кучугури

Місце розташування: між Волижиним лісом і с. Василівка, займає квартали 13, 14, 15, 16, 17 Василівського лісництва, верхню частину кварталів 32, 33, 34, 35, 36, 37, яка відмежована польовою дорогою, а також прилеглу акваторію Дніпровського лиману (однокілометрову зону). Площа 620 га.

Природоохоронна цінність: ділянки піщаних арен з добре збереженим рослинним покривом. Середовище існування ендемічних (чебрець дніпровський, роговик Шмальгаузена, жовтозілля та козельці дніпровські, скакун Нордмана, педінус дніпровський, сліпак піщаний, емуранчик) та рідкісних, занесених до Червоної книги України, видів рослин і тварин (ковила дніпровська, волошка короткоголова, емпуза піщана, дибка степова, скарабей священний, степова гадюка, лежень, земляний заєць тощо).

Вимоги до режиму території: забороняються розорювання, заліснення, пересування механічних транспортних засобів (за винятком шляхів загального користування), порушення ґрунтового покриву та гідрологічного режиму, будівництво споруд, шляхів і лінійних об'єктів, не пов'язаних з діяльністю парку.

Літоральні піски західного морського узбережжя

Місце розташування: вузька смуга західного морського узбережжя Кінбурнської коси в районі Нижніх кучугур.

Природоохоронна цінність: одна з небагатьох ділянок в Північно-Західному Причорномор'ї, де добре збереглась рослинність приморської літоральної смуги. Тут переважають колосняк чорноморський, миколайчики приморські, полин Маршаллів, пирій бесарабський, осока колхідська, морська гірчиця чорноморська, латук татарський, курай содовий. Рідше зустрічаються волошка одеська, цмин щитконосний, ефедра двоколоскова, спориш морський, катран понтійський тощо. Усього близько 30 видів. Ядро флористичного комплексу складають причорноморські і чорноморсько-азовські ендеміки, два з яких занесені до Європейського Червоного списку — козельці дніпровські і жовтозілля дніпровське.

Вимоги до режиму території: забороняються забудова, влаштування пляжів, пересування механічних транспортних засобів, порушення природного рослинного покриву.

Кінбурнська стрілка

Місце розташування: знаходиться у західній частині Кінбурнської коси напроти м. Очаків. Ділянка займає найбільш вузьку смугу Кінбурнської коси та прилеглі акваторії Чорного моря і Дніпровського лиману (однокілометрову зону) на захід від пам'ятника Суворову. Площа 700 га.

Природоохоронна цінність: важлива ланка приморського екокоридору, місце масового гніздування і концентрації птахів під час сезонних міграцій. Підтримує існування багатьох рідкісних видів, що знаходяться під охороною, — пухівки, кульона великого, кулика-сорочки та інших. На території розміщується багатовидова колонія мартинових. Загальна чисельність гніздового комплексу перевищує 1000 пар.

Вимоги до режиму території: не допускається порушення умов гніздування та перебування птахів під час сезонних скупчень.

Біла Хатка

Місце розташування: узбережжя Ягорлицької затоки на схід від с. Покровка, біля межі з Херсонською областю.

Природоохоронна цінність: тут широко представлені літоральні рослинні угруповання, засолені луки, солончаки, солонці та піщані степи. Серед рідкісних видів та угруповань, що перебувають під охороною, виявлені: зозулинці розмальований, блощичний і болотний, ковила дніпровська, волошка короткоголова (усі в Червоній книзі України), жовтозілля та козельці дніпровські, гоніолімон злаколистий, чебрець дніпровський, роговик Шмальгаузена (усі в Європейському Червоному списку), формації ковили дніпровської та берези дніпровської (Зелена книга України). Потребують охорони й угруповання вільхи чорної, які знаходяться тут на південній межі ареалу і представлені давно ізольованими і солестійкими популяціями.

Численні озера є місцем концентрації водоплавних та коловодних птахів під час сезонних міграцій. Ділянка увійшла до складу водно-болотного угіддя міжнародного значення "Ягорлицька затока".

Вимоги до режиму території: забороняються розорювання, заліснення, пересування механічних транспортних засобів (за винятком шляхів загального користування), будівництво споруд, шляхів і лінійних об'єктів, не пов'язаних з діяльністю парку, порушення ґрунтового покриву та гідрологічного режиму.

ДОДАТОК 2

Види флори і фауни регіонального ландшафтного парку "Кінбурнська коса", що охороняються

Таблиця 2.1

Вид	Родина	Охоронний статус*
Береза дніпровська <i>Betula borysthena</i> Klokov	Березові	ЧКУ
Бурачок савранський <i>Alyssum savranicum</i> Andr.	Капустяні (Хрестоцвіті)	ЄЧС
Бурачок Борзи <i>Alyssum borzeanum</i> E.I. Nyarady	Капустяні (Хрестоцвіті)	БК
Волошка короткоголова <i>Centaurea breviceps</i> Pjlin	Айстрові	ЧКУ
Гоніолімон злаколистий <i>Goniolimon graminifolium</i> (Aiton) Boiss.	Кермекові	ЧК МСОП, ЄЧС
Житняк пухнастоквітковий <i>Agropyron dasyanthum</i> Ledeb.	Тонконогові (Злакові)	ЧК МСОП
Жовтозілля дніпровське <i>Senecio borysthenicus</i> Andr.	Айстрові	ЄЧС
Зозулинець блощичний <i>Orchis coriophora</i> L.	Зозулинцеві	ЧКУ, СІТЕС
Зозулинець болотний <i>Orchis palustris</i> Jacq.	Зозулинцеві	ЧКУ, СІТЕС
Зозулинець запашний <i>Orchis fragrans</i> Pollini	Зозулинцеві	ЧКУ, СІТЕС
Зозулинець розмальований <i>Orchis picta</i> Loisel.	Зозулинцеві	ЧКУ, СІТЕС
Зозулинець салеповий <i>Orchis morio</i> L.	Зозулинцеві	ЧКУ, СІТЕС
Камка морська <i>Zostera marina</i> L.	Камкові	БК
Ковила дніпровська <i>Stipa borysthena</i> Klokov ex Procudin	Тонконогові (Злакові)	ЧКУ
Козельці дніпровські <i>Tragopodon borysthenicus</i> Artemcz.	Айстрові	ЄЧС
Роговик Шмальгаузена <i>Cerastium schmalhauseni</i> Pacz.	Гвоздичні	ЄЧС
Рястка Буше <i>Ornithogalum boucheanum</i> (Kunth) Asch.	Гіацинтови	ЧКУ
Сон лучний <i>Pulsatilla pratensis</i> (L.) Mill.	Жовтецеві	ЧКУ
Фіалка Лавренка <i>Viola lavrenkoana</i> Klokov	Фіалкові	ЄЧС
Чебрець дніпровський <i>Thymus borysthenicus</i> Klokov et Des.-Shost.	Глухокропивні (Губоцвіті)	ЧК МСОП, ЄЧС

*У колонці позначено: ЧК МСОП – вид занесений до глобального "червоного списку" рідкісних та зникаючих рослин світу (Walter, Gillett, 1997; Мосякін, 1999), ЄЧС – вид занесений до Європейського Червоного списку тварин і рослин, що знаходяться під загрозою зникнення у світовому масштабі (1991) (Червона книга України, 1996, додатки), ЧКУ – вид занесений до Червоної книги України (1996), СІТЕС – вид охороняється відповідно до Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни та флори, що знаходяться під загрозою зникнення (СІТЕС, 1973), БК – вид охороняється відповідно до Конвенції про охорону дикої фауни і флори і природних середовищ існування в Європі (м. Берн, 1979).

Таблиця 2.2

Тварини регіонального ландшафтного парку “Кінбурнська коса”, що охороняються (попередній список)

Вид	Родина	Охоронний статус ¹
Комахи²		
Бджола-тесляр звичайна <i>Xylocopa valga</i> Gerstaecker, 1872	Антофориди	ЧКУ
Бджола-тесляр фіолетова <i>Xylocopa violaceae</i> Linnaeus, 1758	Антофориди	ЧКУ
Дибка степова <i>Saga pedo</i> Pallas, 1771	Коники справжні	ЧКУ
Емпуза піщана <i>Empusa pennicornia</i> Pallas, 1786	Емпузиди	ЧКУ
Зегрис Евфема <i>Zegris eupheme</i> Esper, 1805	Білани	ЧКУ
Ктир гігантський <i>Satanas gigas</i> Eversmann, 1855	Ктирі	ЧКУ
Махаон <i>Papilio machaon</i> Linnaeus, 1758	Парусники	ЧКУ
Скарабей священний <i>Scarabaeus sacer</i> Linnaeus, 1758	Пластинчастовусі	ЧКУ
Сколія степова <i>Scolia hirta</i> Schranck, 1781	Сколієві оси	ЧКУ
Подалірій <i>Iphiclides podalirius</i> Linnaeus, 1758	Парусники	ЧКУ
Рофітоїдес сирій <i>Rhophitoides canus</i> Eversmann, 1852	Галіктиди	ЧКУ
Цераатофій багаторогий <i>Ceratophyus polyceros</i> Pallas, 1771	Пластинчастовусі	ЧКУ
Хвостаті амфібії		
Тритон гребінчастий <i>Triturus cristatus</i> Laurenti, 1768	Саламандрові	БК
Безхвості амфібії		
Часничниця звичайна <i>Pelobates fuscus</i> Laurenti, 1768	Часничницеві	БК
Ропуха зелена <i>Bufo viridis</i> Laurenti, 1768	Ропухові	БК
Рахавка звичайна <i>Hyla arborea</i> Linnaeus, 1758	Квакшєві	БК
Жаба гостроморда <i>Rana arvalis</i> Nilsson, 1842	Жаб'ячі	БК
Плазуни		
Вуж водяний <i>Natrix tessellata</i> Laurenti, 1768	Вужеподібні	БК
Гадюка степова <i>Vipera renardi</i> Christoph, 1861	Гадюкові	ЧКУ
Полоз Палласів <i>Elaphe sauromates</i> Pallas, 1814	Вужеподібні	ЧКУ, БК
Мідянка звичайна <i>Coronella austriaca</i> Laurenti, 1768	Вужеподібні	ЧКУ, БК
Черепаша водяна <i>Emys orbicularis</i> Linnaeus, 1758	Наземні черепахи	БК
Ящірка піщана <i>Eremias arguta deserti</i> Gmelin, 1778	Справжні ящірки	БК
Ящірка прудка чорноморська <i>Lacerta agilis euxinica</i> Fuhr et Vancea	Справжні ящірки	БК
Птахи		
Гага звичайна, пухівка <i>Somateria mollissima</i> Linnaeus, 1758	Качині	ЧКУ
Зуйок морський, пісочник морський <i>Charadrius alexandrinus</i> Linnaeus, 1758	Сивкові	ЧКУ
Кроншнеп великий, кульон великий <i>Numenius arquata</i> Linnaeus, 1758	Бекасові	ЧКУ
Ходуличник, кулик-довгоніг <i>Himantopus himantopus</i> Linnaeus, 1758	Шилодзьобкові	ЧКУ
Кулик-сорока, пискун <i>Haematopus ostralegus</i> Linnaeus, 1758	Кулики-сороки	ЧКУ
Лежень <i>Burhinus oediconemus</i> Linnaeus, 1758	Лежневі	ЧКУ
Лунь польовий, мишолов, рябець <i>Circus cyaneus</i> Linnaeus, 1766	Яструбині	ЧКУ
Орлан-білохвіст, сіруватень <i>Haliaeetus albicilla</i> Linnaeus, 1758	Яструбині	ЧКУ
Пелікан рожевий, баба <i>Pelecanus onocrotalus</i> Linnaeus, 1758	Пеліканові	ЧКУ
Реготун чорноголовий, мартин каспійський <i>Larus ichthyaetus</i> Pallas, 1773	Мартинові	ЧКУ
Чернь білоока <i>Aythya nyroca</i> Guldenstadt, 1770	Качині	ЧКУ
Чеграва, <i>Hydroprogne caspia</i> Pallas, 1770	Мартинові	ЧКУ
Ссавці		
Ємуранчик звичайний, кандибка <i>Scirtopoda telum</i> Lichtenstein, 1823	Тушканчикові	ЧКУ
Мишівка степова <i>Sicista subtilis</i> Pallas, 1733	Тушканчикові	ЧКУ
Сліпак піщаний, або зінське щєня <i>Spalax arenarius</i> Reshetnik, 1939	Сліпакові	ЧКУ
Тушканчик великий, п'ятипалий тушканчик великий, земляний заєць <i>Allactaga jaculus</i> Pallas, 1778	Тушканчикові	ЧКУ
Тхір степовий, тхір світлий <i>Mustella eversmanni</i> Lesson, 1827	Куницеві	ЧКУ

¹ У колонці позначено: ЧКУ – вид занесений до Червоної книги України (1994), БК – вид охороняється відповідно до Конвенції про охорону дикої фауни і флори і природних середовищ існування в Європі (м. Берн, 1979).² Серед комах, птахів і ссавців наведено лише види, які занесені до Червоної книги України (1994).

ДОДАТОК 3

Типові рослини природної флори регіонального ландшафтного парку “Кінбурнська коса”

Таблиця 3.1

Типові види флористичного комплексу піщаного степу Кінбурна

Українська назва	Вид		Родина
	Українська назва	Латинська назва	
Агалик-трава гірська		<i>Jasione montana</i> L.	Дзвоникові
Астрагал мінливий		<i>Astragalus varius</i> S.G. Gmel	Бобові
Верба розмаринолиста		<i>Salix rosmarinifolia</i> L.	Вербові
Віниччя шерстисте		<i>Kochia laniflora</i> (S.G. Gmel.) Borbas	Лободові
Воловик Гмеліна		<i>Anchusa gmelinii</i> Ledeb.	Шорстколисті
Волошка короткоголова		<i>Centaurea breviceps</i> Iljin	Айстрові
Волошка притиснутолускова		<i>Centaurea adpressa</i> Ledeb.	Айстрові
Гвоздика плоскозуба		<i>Dianthus platyodon</i> Klokov	Гвоздичні
Гірчак піщаний		<i>Polygonum arenarium</i> Waldst.et Kit.	Гречкові
Гоніолімон злаколистий		<i>Goniolimon graminifolium</i> (Aiton) Boiss.	Кермекові
Головатень руський		<i>Echinops ritro</i> L.	Айстрові
Громовик дніпровський		<i>Onosma borysthenica</i> Klokov	Шорстколисті
Деревій дрібноквітковий		<i>Achillea micrantha</i> Willd.	Айстрові
Дивина фіолетова		<i>Verbascum phoeniceum</i> L.	Ранникові
Жабриця звивиста		<i>Seseli tortuosum</i> L.	Зонтичні
Житняк пухнастоквітковий		<i>Agropyron dasyanthum</i> Ledeb.	Тонконогові (Злакові)
Житняк Лавренка		<i>Agropyron lavrenkoanum</i> Prokud.	Тонконогові (Злакові)
Жито дике		<i>Secale sylvestre</i> Host	Тонконогові (Злакові)
Жовтозілля дніпровське		<i>Senecio borysthenicus</i> Andrz.	Айстрові
Зіновать дніпровська		<i>Chamaecytisus borysthenicus</i> (Grun.) Klaskova	Бобові
Ковила дніпровська*		<i>Stipa borysthenica</i> Klokov ex Proculdin	Тонконогові (Злакові)
Козельці дніпровські		<i>Tragopogon borysthenicus</i> Artemcz.	Айстрові
Кипець піщаний		<i>Koeleria sabuletorum</i> Klokov	Тонконогові (Злакові)
Конюшина польова		<i>Trifolium arvense</i> L.	Бобові
Конюшина рівнинна		<i>Trifolium campestre</i> Schreb.	Бобові
Костриця Беккера		<i>Festuca beckeri</i> (Hack.) Trautv.	Тонконогові (Злакові)
Лешиця волотиста		<i>Gypsophila paniculata</i> L.	Гвоздичні
Льон багаторічний		<i>Linum perenne</i> L.	Льонові
Льоник солодкий		<i>Linaria dulcis</i> Klokov	Ранникові
Маренка пахуча		<i>Asperula graveolens</i> M. Bieb. ex Schult. et Schult.	Маренові
Молочай Сегієрів		<i>Euphorbia seguieriana</i> Neck.	Молочайні
Нечуйвітер волохатенький		<i>Pilosella officinarum</i> F. Schult. et Sch. Bip.	Айстрові
Оман піщаний		<i>Inula sabuletorum</i> Czern. ex Lavrenko	Айстрові
Осока колхідська		<i>Carex colchica</i> J. Gay	Осокові
Півники карликові		<i>Iris pumila</i> L.	Півникові
Підмаренник дніпровський		<i>Galium borysthenicum</i> Klokov	Маренові
Піщанка клейка		<i>Arenaria viscida</i> Hall. f. ex Lois.	Гвоздичні
Подорожник шорсткий		<i>Plantago scabra</i> Moench	Подорожникові
Полин Маршалла		<i>Artemisia marschalliana</i> Spreng.	Айстрові
Псамофілієла мурова		<i>Psammophiliella muralis</i> (L.) Ikonn.	Гвоздичні
Роговик Шмальгаузена		<i>Cerastium schmalhauseni</i> Pacz.	Гвоздичні
Роман руський		<i>Anthemis ruthenica</i> M. Bieb.	Айстрові
Сиренія сиза		<i>Syrenia cana</i> (Piller et Mitterp.) Neilr.	Капустяні (Хрестоцвіті)
Скабіоза блідо-жовта		<i>Scabiosa ochroleuca</i> L.	Черсакові
Скабіоза українська		<i>Scabiosa ucrainica</i> L.	Черсакові
Скорзонера мечолиста		<i>Scorzonera ensifolia</i> M. Bieb.	Айстрові

Продовження Таблиці 3.1

Вид		Родина
Українська назва	Латинська назва	
Смілка напівконічна	<i>Silene subconica</i> (Friv.) Sourkova	Гвоздичні
Сокирки волотисті	<i>Consolida paniculata</i> (Host) Schur	Жовтецеві
Сон лучний	<i>Pulsatilla pratensis</i> (L.) Mill.	Жовтецеві
Тонконіг бульбистий	<i>Poa bulbosa</i> L.	Тонконогові (Злакові)
Устели-поле піскове	<i>Ceratocarpus arenarius</i> L.	Лободові
Ушанка дніпровська	<i>Otites borysthenicus</i> (Grun.) Klokov	Гвоздичні
Фіалка Лавренка	<i>Viola lavrenkoana</i> Klokov	Фіалкові
Цибуля крапчаста	<i>Allium guttatum</i> Steven	Цибулеві
Цибуля подільська	<i>Allium podolicum</i> (Asch. et Graebn.) Blocki ex Racib.	Цибулеві
Цмін щитконосний	<i>Helichrysum corymbiforme</i> Opperman ex Katina	Айстрові
Чебрець дніпровський	<i>Thymus borysthenicus</i> Klokov et Des.-Shost.	Глухокропивні (Губоцвіті)
Щавель горобиний	<i>Rumex acetosella</i> L.	Гречкові
Юринея пухка	<i>Jurinea laxa</i> Fisch. ex Iljin	Айстрові

* Рослинні угруповання з участю ковили дніпровської занесені до Зеленої книги України.

Таблиця 3.2

Типові види флористичного комплексу засолених місцезростань Кінбурнської коси

Вид		Родина
Українська назва	Латинська назва	
Галіміона черешкова	<i>Halimione pedunculata</i> (L.) Aellen	Лободові
Галіміона бородавчата	<i>Halimione verrucifera</i> (M. Bieb.) Aellen	Лободові
Кермек Мейєра	<i>Limonium meyeri</i> (Boiss.) O. Kuntze	Кермеківі
Курай содовий	<i>Salsola soda</i> L.	Лободові
Молочка приморська	<i>Glaux maritima</i> L.	Первоцвіті
Пирій видовжений	<i>Elytrigia elongata</i> (Host) Nevski	Тонконогові (Злакові)
Подорожник Курнута	<i>Plantago cornuti</i> Gouan	Подорожникові
Подорожник солончаковий	<i>Plantago salsa</i> Pall.	Подорожникові
Покісниця велетенська	<i>Puccinellia gigantea</i> (Grossh.) Grossh.	Тонконогові (Злакові)
Покісниця розставлена	<i>Puccinellia distans</i> (Jacq.) Parl.	Тонконогові (Злакові)
Сарсазан шишкуватий	<i>Halocnemum strobilaceum</i> (Pall.) M. Bieb.	Лободові
Содник простертий	<i>Suaeda prostrata</i> Pall.	Лободові
Ситник Жерарда	<i>Juncus gerardii</i> Loisel.	Ситникові
Ситник морський	<i>Juncus maritimus</i> Lam.	Ситникові
Солонець простертий	<i>Salicornia prostrata</i> Pall.	Лободові
Солончакова айстра звичайна	<i>Tripolium vulgare</i> Nees	Айстрові
Солончакова айстра паннонська	<i>Tripolium pannonicum</i> (Jacq.) Dobrocz.	Айстрові
Стелюшок середній	<i>Spergularia media</i> (L.) C. Presl	Гвоздикові
Тризубець морський	<i>Triglochin maritimum</i> L.	Тризубцеві
Франкенія шорстка	<i>Frankenia hispida</i> DC	Франкенієві
Холодок Левіної	<i>Asparagus levinae</i> Klokov	Холодкові
Холодок кільчастий	<i>Asparagus verticillatus</i> L.	Холодкові

Таблиця 3.3

Типові види флористичного комплексу дубових та дніпровськоберезових гайків

Кінбурнської коси

Вид		Родина
Українська назва	Латинська назва	
Деревний ярус		
Дуб звичайний	<i>Quercus robur</i> L.	Букові
Осика	<i>Populus tremula</i> L.	Вербові
Береза дніпровська ¹	<i>Betula borysthena</i> Klokov	Березові
Верба розмаринолиста ²	<i>Salix rosmarinifolia</i> L.	Вербові
Вільха чорна	<i>Alnus glutinosa</i> (L.) Gaertn.	Березові
Груша звичайна	<i>Pyrus communis</i> L.	Розові
Підлісок		
Бузина чорна	<i>Sambucus nigra</i> L.	Жимолостеві
Глід замшевий	<i>Crataegus alutacea</i> Klokov	Розові
Жостір проносний	<i>Rhamnus cathartica</i> L.	Жостерові
Крушина ламка	<i>Frangula alnus</i> Mill.	Жостерові
Ожина сиза	<i>Rubus caesius</i> L.	Розові
Слива степова	<i>Prunus stepposa</i> Kotov	Розові
Трав'янистий ярус		
Бугиля гайова	<i>Anthriscus sylvestris</i> (L.) Hoffm.	Селерові (Зонтичні)
Вужачка звичайна	<i>Ophioglossum vulgatum</i> L.	Вужачкові
Кінський часник черешковий	<i>Alliaria petiolata</i> (M. Bieb.) Cavara et Grande	Капустяні (Хрестоцвіті)
Конвалія звичайна	<i>Convallaria majalis</i> L.	Конвалієві
Купина пахуча	<i>Polygonatum odoratum</i> (Mill.) Druce	Конвалієві
Куничник наземний ²	<i>Calamagrostis epigeos</i> (L.) Roth	Тонконогові (Злакові)
Проліска дволиста	<i>Scilla bifolia</i> L.	Гіацинтови
Ранник вуздуватий	<i>Scroplularia nodosa</i> L.	Ранникові
Тонконіг вузьколистий ²	<i>Poa angustifolia</i> L.	Тонконогові (Злакові)
Тонконіг лісовий	<i>Poa sylvicola</i> Guss.	Тонконогові (Злакові)
Фіалка приємна	<i>Viola suavis</i> M. Bieb.	Фіалкові
Холодок тонколистий	<i>Asparagus tenuifolius</i> Lam.	Холодкові
Чина лісова	<i>Lathyrus sylvestris</i> L.	Бобові

¹ Природні ліски за участю берези дніпровської занесені до Зеленої книги України.² Зростає переважно у дніпровськоберезових лісках.

Таблиця 3.4

Типові види флористичного комплексу вільхових гайків Кінбурнської коси

Українська назва	Вид		Родина
	Латинська назва	Латинська назва	
Деревний ярус			
Вільха чорна	<i>Alnus glutinosa</i> (L.) Gaertn.		Березові
Осіка	<i>Populus tremula</i> L.		Вербові
Підлісок			
Бузина чорна	<i>Sambucus nigra</i> L.		Жимолостеві
Верба попеляста	<i>Salix cinerea</i> L.		Вербові
Крушина ламка	<i>Frangula alnus</i> Mill.		Жостерові
Ожина сиза	<i>Rubus caesius</i> L.		Розові
Трав'янистий ярус			
Борщівник сибірський*	<i>Heracleum sibiricum</i> L.		Зонтичні
Вовконіг європейський	<i>Lycopus europaeus</i> L.		Губоцвіті
Кропива дводомна	<i>Urtica dioica</i> L.		Кропивові
Осока гостра	<i>Carex acuta</i> L.		Осокові
Осока побережна	<i>Carex riparia</i> Curtis		Осокові
Плетуха звичайна	<i>Calystegia sepium</i> (L.) R. Br.		Березкові
Паслін солодко-гіркий	<i>Solanum dulcamara</i> L.		Пасльонові
Теліптерис болотний, болотна папороть	<i>Thelypteris palustris</i> Schott		Теліптерисові
Чистець болотний	<i>Stachys palustris</i> L.		Губоцвіті
Щитник шартрський	<i>Dryopteris carthusiana</i> (Vill.) H.P. Fuchs		Щитникові

* Сибірський вид, який натуралізувався у напівприродних екосистемах Кінбурнської коси

Таблиця 3.5

Типові види флористичного комплексу надморських пісків Кінбурнської коси

Українська назва	Вид		Родина
	Латинська назва	Латинська назва	
Аргузія сибірська	<i>Argusia sibirica</i> (L.) Dandy		Геліотропові
Бурачок Борзи	<i>Alyssum borzeanum</i> E.I. Nyarady		Капустяні (Хрестоцвіті)
Гірчак морський	<i>Polygonum maritimum</i> L.		Гречкові
Деревій чорноморський	<i>Achillea euxina</i> Klokov		Айстрові
Миколайчики приморські	<i>Eryngium maritimum</i> L.		Селерові (Зонтичні)
Катран понтійський	<i>Crambe pontica</i> Steven ex Rupr.		Капустяні (Хрестоцвіті)
Кермек Мейера	<i>Limonium meyeri</i> (Boiss.) O. Kuntze		Кермеківі
Колосняк чорноморський	<i>Leymus sabulosus</i> (M. Bieb.) Tzvelev		Тонконогові (Злакові)
Курай поташний понтійський	<i>Salsola kali subsp. pontica</i> (Pall.) Mosyakin		Лободові
Курай содовий	<i>Salsola soda</i> L.		Лободові
Латук татарський	<i>Lactuca tatarica</i> (L.) C.A. Mey		Айстрові
Морська гірчиця чорноморська	<i>Cakile euxina</i> Pobed.		Капустяні (Хрестоцвіті)
Осока колхідська	<i>Carex colchica</i> J. Gay		Осокові
Пирій бесарабський	<i>Elytrigia bessarabica</i> (Savul. et Rayss) Prokud.		Тонконогові (Злакові)
Пирій видовжений	<i>Elytrigia elongata</i> (Host) Nevski		Тонконогові (Злакові)
Полин Маршалла	<i>Artemisia marschalliana</i> Spreng.		Айстрові
Полин сантонінський	<i>Artemisia santonica</i> L.		Айстрові
Польовиця приморська	<i>Apera maritima</i> Klokov		Тонконогові (Злакові)
Содник простертий	<i>Suaeda prostrata</i> Pall.		Лободові
Цинанхум гострий	<i>Cynanchum acutum</i> L.		Ластівневі
Цмин щитконосний	<i>Helichrysum corymbiforme</i> Opperman ex Katina		Айстрові
Холодок Левіної	<i>Asparagus levinae</i> Klokov		Холодкові

ДОДАТОК 4

Синантропні рослини, що поширені у курортній зоні “Коблеве”

Синантроп — вид, що живе поблизу людського житла або у місцях існування, які створює людина (місто, агроландшафти, тощо) (Реймерс, 1990).

Таблиця 4.1

Аборигенні синантропні види, що поширені у курортній зоні “Коблеве”

Українська назва	Вид		Родина
	Латинська назва		
Березка польова	<i>Convolvulus arvensis</i> L.		Березкові
Буркун білий	<i>Melilotus albus</i> Medik.		Бобові
Буркун волзький	<i>Melilotus wolgicus</i> Poir.		Бобові
Буркун лікарський	<i>Melilotus officinalis</i> (L.) Pall.		Бобові
Волошка сонячна	<i>Centaurea solstitialis</i> L.		Айстрові
Гикавка сіра	<i>Berteroa incana</i> (L.) DC.		Капустяні (Хрестоцвіті)
Гірчак пташиний	<i>Polygonum aviculare</i> L.		Гречкові
Гусятник запашний	<i>Eragrostis suaveolens</i> A. Becker ex Claus		Тонконогові (Злакові)
Кривоцвіт східний	<i>Lycopsis orientalis</i> L.		Шорстколисті
Курай іберійський	<i>Salsola iberica</i> (Sennen et Pau) Botsch.		Лободові
Курячі очки голубі	<i>Anagallis caerulea</i> Schreb.		Первоцвіті
Лагук татарський	<i>Lactuca tatarica</i> (L.) C.A. Mey.		Айстрові
Лобода біла	<i>Chenopodium album</i> L.		Лободові
Лопух павутинистий	<i>Arctium tomentosum</i> Mill.		Айстрові
Пирій повзучий	<i>Elytrigia repens</i> (L.) Nevski		Тонконогові (Злакові)
Подорожник великий	<i>Plantago major</i> L.		Подорожникові
Полин звичайний	<i>Artemisia vulgaris</i> L.		Айстрові
Сокирки волотисті	<i>Consolida paniculata</i> (Host) Schur		Жовтецеві
Чіплянка китицева	<i>Tragus racemosus</i> (L.) All.		Тонконогові (Злакові)

Таблиця 4.2

Чужинні види, що поширені у курортній зоні “Коблеве”

Вид	Родина	Походження ¹
Айлант найвищий, китайський ясен <i>Ailanthus altissima</i> (Mill.) Swingle	Симарубові	Східноазійський ! ²
Амброзія полинолиста <i>Ambrosia artemisiifolia</i> L.	Айстрові	Північноамериканський !
Блекота чорна <i>Hyoscyamus niger</i> L.	Пасльонові	Ірано-анатолійський
Верблюдка гісополиста <i>Corispermum hyssopifolium</i> L.	Лободові	Середземноморський
Вероніка польова <i>Veronica arvensis</i> L.	Ранникові	Середземноморсько-ірано-туранський
Волошка розлога <i>Centaurea diffusa</i> Lam.	Айстрові	Середземноморсько-ірано-туранський !
Гірчак березковидний <i>Fallopia convolvulus</i> L.	Гречкові	Азійський
Глуха кропива пурпурова <i>Lamium purpureum</i> L.	Губоцвіті	Середземноморський
Гринделія розчепірена <i>Grindelia squarrosa</i> (Pursh) Dun.	Айстрові	Північноамериканський !
Жовтий осот польовий <i>Sonchus arvensis</i> L.	Айстрові	Середземноморський
Жовтий осот шорсткий <i>Sonchus asper</i> (L.) Hill	Айстрові	Середземноморський

Продовження Таблиці 4.2

Вид	Родина	Походження ¹
Жовтий осот городній <i>Sonchus oleraceus</i> L.	Айстрові	Середземноморський
Злинка канадська <i>Conyza canadensis</i> (L.) Cronq.	Айстрові	Північноамериканський !
Калачики маленькі <i>Malva pusilla</i> Smith	Мальвові	Походження не встановлено
Капуста польова <i>Brassica campestris</i> L.	Капустяні (Хрестоцвіті)	Середземноморсько-ірано-туранський
Кардарія крупковидна <i>Cardaria draba</i> (L.) Desv.	Капустяні (Хрестоцвіті)	Середземноморський !
Коноплі рудеральні <i>Cannabis ruderalis</i> Janisch.	Коноплеві	Ірано-туранський !
Кудрявець Софії <i>Descurainia sophia</i> (L.) Webb ex Prantl	Капустяні (Хрестоцвіті)	Середземноморсько-ірано-туранський
Латук компасний <i>Lactuca serriola</i> Torner	Айстрові	Середземноморсько-ірано-туранський
Люцерна посівна <i>Medicago sativa</i> L.	Бобові	Малаазійський
Маслинка вузьколиста <i>Elaeagnus angustifolia</i> L.	Маслинкові	Азійський !
Мильнянка лікарська <i>Saponaria officinalis</i> L.	Гвоздичні	Середземноморський
Мишій зелений <i>Setaria viridis</i> (L.) Beauv.	Тонконогові (Злакові)	Середземноморсько-ірано-туранський
М'яточник чорний <i>Ballota nigra</i> L.	Губоцвіті	Середземноморський
Нетреба ельбська <i>Xanthium albinum</i> (Widder) H. Scholz	Айстрові	Західноєвропейський !
Нетреба колюча <i>Xanthium spinosum</i> L.	Айстрові	Південноамериканський !
Пальчатка кров'яна <i>Digitaria sanguinalis</i> (L.) Scop.	Тонконогові (Злакові)	Південно-східноазійський
Паслін чорний <i>Solanum nigrum</i> L.	Пасльонові	Південноєвропейський
Повій звичайний, дереза <i>Lycium barbatum</i> L.	Пасльонові	Східноазійський
Полин гіркий <i>Artemisia absinthium</i> L.	Айстрові	Середземноморсько-ірано-туранський
Портулак городній <i>Portulaca oleracea</i> L.	Портулакові	Середземноморсько-ірано-туранський
Резеда жовта <i>Reseda lutea</i> L.	Резедові	Середземноморський
Робінія звичайна, біла акація <i>Robinia pseudoacacia</i> L.	Бобові	Північноамериканський !
Свинорій пальчастий <i>Cynodon dactylon</i> (L.) Pers.	Тонконогові (Злакові)	Середземноморсько-ірано-туранський
Соняшник однорічний <i>Helianthus annuus</i> L.	Айстрові	Північноамериканський
Сухоребрик Льозеліїв <i>Sisymbrium loeselii</i> L.	Капустяні (Хрестоцвіті)	Середземноморсько-ірано-туранський
Татарник звичайний <i>Onopordum acanthium</i> L.	Айстрові	Середземноморсько-ірано-туранський
Череда листяна <i>Bidens frondosa</i> L.	Айстрові	Північноамериканський !
Чорнощир нетреболистий <i>Iva xanthiifolia</i> Nutt.	Айстрові	Північноамериканський !
Шовковиця біла <i>Morus alba</i> L.	Шовковицеві	Східно-азійський
Ценхрус довгоколючковий <i>Cenchrus longispinus</i> (Hack.) Fernald	Тонконогові (Злакові)	Північноамериканський !
Якірці сланкі <i>Tribulus terrestris</i> L.	Паролистові	Середземноморський

¹ Походження виду встановлено за літературними джерелами (Бурда, 1991, 2000, 2006; 1991; Мосякін, 1994, 1995, 1998; Mosyakin, Yavorska, 2003; Протопопова, 1973, 1991).

² Знаком оклику (!) позначено інвазійні види (від латинського "інвазіо" – нашествя, напад – занесені з інших країн види, які здатні масово розмножуватися і часто є небезпечними для людини та її природного довкілля).

Додаток 5

Міжнародні правові документи, відповідно до яких охороняються природні екосистеми Кінбурна

Назва документу	Коли укладено	Статус для України
Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини	16 листопада 1972, Париж	4 жовтня 1988; Указ Президії ВР УРСР № 6673-XI про ратифікацію
Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів	2 лютого 1971, Рамсар (Іран) 3 грудня 1982, Париж 28 травня 1987, Ріджинські поправки	29 жовтня 1996; Закон України № 437/96-ВР про правонаступництво щодо зобов'язань СРСР, ВР СРСР 26 грудня 1975
Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин	23 червня 1979, Бонн (з поправками, прийнятими на конференціях Сторін 1985, 1988, 1991, 1994)	19 березня 1999; Закон України № 535-XIV про приєднання
Угода про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів	16 червня 1995, Гаага	4 липня 2002; Закон України № 62-IV про ратифікацію
Конвенція ООН про біорізноманіття	5 червня 1992, Ріо-де-Жанейро	29 листопада 1994, Закон України № 257 про ратифікацію
Конвенція ООН про боротьбу з опустелюванням	14 жовтня 1994, Париж	4 липня 2002; Закон України № 61-IV про приєднання
Конвенція про захист Чорного моря від забруднення	21 квітня 1992, Бухарест	4 лютого 1994; Постанова ВР України № 3939-12 про ратифікацію
Стратегічний план дій для захисту та відновлення Чорного моря	30–31 жовтня 1996, Стамбул, поправки 22–26 червня 2002, Софія	Підписано від імені України
Протокол про збереження біорізноманіття та ландшафтів Чорного моря до Конвенції про захист Чорного моря від забруднення	14 червня 2002, Софія	22 лютого 2007 закон України № 685-У (ратифікація)
Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття	23–25 жовтня 1995, Софія	Підписано від імені України
Європейська ландшафтна конвенція	1 жовтня 2000, Флоренція	7 вересня 2005; Закон України № 2831-IV (ратифікація)

Судинні рослини регіонального ландшафтного парку “Кінбурнська коса”, що охороняються

ЗВ'ЯЗОК З АВТОРАМИ

Ганна Коломієць, ботанік, спеціаліст у галузі природокористування на територіях природно-заповідного фонду, koloanka@mail.ru

Олег Деркач, експерт з питань заповідної справи, доцент Миколаївського державного університету ім. В.О. Сухомлинського, директор Південної філії Інституту екології Національного екологічного центру України, derkach2@mksat.net

Ярослав Мовчан, натураліст, завідувач Лабораторії екобезпеки Науково-навчального центру екобіобезпеки Національного авіаційного університету, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, Yaroslav.movchan@gmail.com

Іван Мойсієнко, к.б.н., ботанік, доцент Херсонського державного університету, vanvan@ksu.ks.ua

Марина Парафіло, спеціаліст з питань користування біотичними ресурсами та оформлення дозвільної документації у територіальних підрозділах Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, ramani@list.ru

Оксана Абдулоєва, к. б. н., біологічний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка; ботанік, фахівець у галузі охорони фіторізноманіття, oksasteppe@rambler.ru

Автори вдячні за консультації, сприяння та допомогу в підготовці цього видання Зіновію Петровичу, Володимиру Титарю, Ігорю Сіренку, Борису Старощуку, Валентині та Євгену Беспаловим, Раїсі Бурді, Юрію Гребеннікову, Івану Зайцю, Гансу Кампфу, Дмитру Дубині, Кирилу Ніколаєву, фахівцям регіонального ландшафтного парку Кінбурнська коса, Державного управління охорони навколишнього природного середовища в Миколаївській області, Департаменту біотичних ресурсів та екомережі Мінприроди України, Офісу радника з питань сільського господарства, природи та якості харчових продуктів Посольства Королівства Нідерландів в Україні, а також Національному екологічному центру України.

RESUME

KINBURN: PERSPECTIVES OF ENVIRONMENTALLY SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Nature review, actual nature transformation tendencies and scientific substantiation of the recreation development schemes on the Kinburn Spit

About regional landscape park "Kinburn Spit"

Kinburn Peninsula is situated on north-west coast of Black sea, between Dnipro estuary and Tendra Peninsula in the Holoprystans'kyj rayon of Kherson' oblast' and Ochakiivs'kyj rayon of Mykolaiv' oblast'. It is a part of Black sea biosphere reserve and of regional landscape park "Kinburn Spit". The last is situated on the square of 17890 ha and its nature reserve mode is established according to the law "On nature reserve fund of Ukraine". Park includes a part of Kinburn Spit in Mykolayiv' oblast', one-kilometer belt of Dnipro-Boug estuary, Black sea and wetland "Yagorlyts'ka Bay".

Kinburn Spit is a unique area which represents different landscapes of coastal south of Ukraine: unique complexes of sandy arenas and desertificated steppes of lower Dnipro, small areas with oaks, endemic birches, pears and marshy vegetation around lakes and rivers with habitats of many especially rare plants and animals. Nowadays the conditions of the Spit are favourable for environmentally friendly recreation, scientific and sport tourism. With the purpose to conserve nature of Kinburn Spit and under the law "On the State Program of national ecological network development on 2000-2015" there is expected to create national nature park based on the existing regional landscape park in 2008-2009 years.

What we lose by "improving" nature?

In early 60-s of the last century Kinburn Spit and Dnipro estuary coast near Kobleve village were enough similar area along Black Sea coastal belt.

After the years of recreation development in Kobleve village nature has been mostly transformed and not in better direction. Today inhabitants and tourists feel negative consequences of intensive recreation building like:

1. Entire degradation of unique sandy steppe landscape with its herbs, colourful views and rich wild life.

Sandy arenas and coastal sands are relatively young and very dynamic structures and centers of species creation. Sandy steppe of Kinburn has still conserved its biodiversity and so remains one of the main sources of biodiversity of river sand lands in Ukraine and Europe including many endemic and other protected plant (*Centaurea breviceps*, *Thymus borysthenticus*, *Agropyron dasyanthum*, *Alyssum savranicum*, *Goniolimon graminifolium*, *Cerastium schmalhauseni*, *Stipa borysthentica*) and animal (*Scirtopoda tellum*, *Spalax arenarius*, *Allactaga jaculus*, *Elaphe sauromates*, *Vipera renardi*, *Pelobates fuscus*, *Bufo viridis*, *Hyla arborea*, *Eremias arguta*, *Lacerta agilis euxinica*, many rare insects) species.

Besides natural vegetation of sand lands reliably protects sands from erosion, keeps ground water level, maintain humus accumulation and soil development. Natural sand lands have important role in environment and at the same time are very sensible to the human destructive activities.

In a case of development of “industrialized” recreation on the Spit natural sandlands will be destroyed by intensive building, communications and transport as it has already been happened along Kobleve seaside.

2. Deviation of environmental balance and mode of wetlands.

Wetlands are very widespread on the Kinburn Spit and rich on biodiversity. Among them there is a wetland of international importance “Yagorlyts'ka Bay” located on the important bird migration route.

Bays with their islands are real kingdoms of birds. In Kinburn Peninsula there are known 305 species of birds, among which 110 species nest here, and rest – observed during migrations. Total amount of birds which are wintering in bays is more than 120 thousands individuals. Coastal-island habitat complex is the most important for birds. In summer and early autumn hundreds thousands of birds use the Kinburn Peninsula as a so-called “stepping stone” for crossing the Black Sea on their North-South migration routes from places such as Scandinavia and Siberia in the North to Africa and the Mediterranean in the South. Birds congregate on the peninsula to feed, rest and moult, because the area is relatively undisturbed and sufficiently remote. The concentration of migratory birds in autumn is so high that the area in vernacular Ukrainian is known as a “bird railway station”. Wetlands of Kinburn maintain existence of many rare birds included into the Red Book of Ukraine. Rich world of fresh and salted lakes of the wetlands includes several valuable fish species.

Wild life of wetlands is one of the main attractive features for green tourism with cognitive or sport purposes.

Wetlands sufficiently influence upon environmental regime like climate of the territory, humidity, temperature, salt and modes, clearance of the sea, in other words they have an importance for formation of a healthy environment.

Wetlands of Kinburn include salt marshes. These habitats are important for conservation of several rare orchid plant species which are under national and international protection. It is counted up that a general number of orchids is about few millions individuals within the biggest orchid field on Kinburn.

Salt marshes are very vulnerable ecosystems like sandy steppes. These habitats are strongly damaged from condensation of grounds by transport. Afterwards salt marsh can transform into a salt desert.

3. Damage or replacement of natural deciduous woods.

Though the Spit represents sandy woodless plain, in downturns there are developed natural, small, but very important for environment deciduous woods. The main wood plants are oak (*Quercus robur* L.), aspen (*Populus tremula* L.), endemic Dnipro birch (*Betula borysthena* Klovov), alder (*Alnus glutinosa* (L.) Gaertn.), pear (*Pyrus communis* L.). Woods of *Betula borysthena* are endemic for Dnipro sands and are under national protection. All these “island”-like woods are proposed for including into the list of the European econetwork of especially valuable natural area (Natura-2000). It would be necessary to recognize that a practice of replacement of such natural woods by artificial pine woods were very nocuous and not adequate to the purposes of biodiversity conservation.

4. Transformation of seaside sands.

For coastal zones there are typical littoral shafting made of sand and cockleshell. Flora of not transformed seaside sands is enough rich and full of rare components. In the zone of stable recreation of Kobleve such vegetation is fully destroyed. Such state influences on environmental and recreational conditions of sandy beaches.

Resort zone of Kobleve: a little sad, lesson story

Nowadays resort zone of Kobleve is entirely built around. There have been disappeared picturesque habitats, original and rare wild life organisms, but distributed weeds and common human-accompanying animals. Lakes around resort building were polluted; wetlands became empty and poor of wild life. Wood vegetation is very poor and made of pines. Because of the absence of natural sandy vegetation destruction of sea shores is increased.

How is it possible to conserve natural environment during recreation development?

Today it is obvious that exactly a unique diversity and conservation of nature, absence of developed infrastructure distinguish Kinburn from other recreation places. So the greatest potential in recreation development on Kinburn is its naturalness: clear air, water, picturesque views, orchid fields, ancient oak woods, possibility observing animals and many other natural phenomena of Kinburn.

But today recreation development on the Peninsula causes of risks of such environmental problems as:

- Absence of water and waste clearing constructions and as a consequence – pollution of ground water which is the only water source for inhabitants and rests.
- There are not equipped dump of dust, is not organized recycling, no centralized export of waste.

Recreation development has to consider nature protection objectives and interests of inhabitants. These principals are followed by ecological and village green tourism.

Green tourism means full of responsibility travels into nature to understand nature, to respect inhabitants' interests and not to damage both of them.

Village green tourism differs from others by residence of tourists in private houses of inhabitants. It makes possible to acquire village mode of life, village traditions and traditional kitchen.

Local community of inhabitants will be involved in the services of green tourism. So inhabitants will be interested in conservation of nature, increasing of its attractive properties for tourists and will positively influence upon solutions concerning environmentally friendly management of the region. Local community will understand that development of national nature park means not loss of lands but an opportunity of sustainable development for local community.

In the brochure there are proposed several interesting tourist routes passing the most attractive places of Kinburn.

WHAT IS A SPECIAL VALUE OF KINBURN SPIT NATURE?

1. Kinburn represents an extraordinarily valuable system of specific climate and native unique landscapes and habitats of plants and animals.

Diversity of landscapes: unique seaside, sands, salt meadows and salt marshes, fresh and salt lakes with therapeutic muds, arid feather-grass and sandy steppes and drought-resistant bushes in depressions.

All of these landscapes are the main condition of environmental stability and biodiversity conservation of Kinburn and adjacent water area of Black Sea.

2. There many rare and vulnerable plant and animals' species exist. All of them would not live in conditions of high-arable territory with intensive human activity. Among them:

- 20 species of rare plants, 17 of them – under international protection;
- more than 100 species of animals included in different national and international red lists;
- 300 bird species: swans, rose pelicans, goose, brand goose, pheasant, white heron, erne, cranes. 30 bird species are under national protection.

3. In actual conditions environment of Kinburn has health-improving properties and aesthetic appeal.

4. There is a part of wetland of international importance “Yagorlyts'ka Bay”.

5. Kinburn Spit includes seaside shelter belt of Black Sea, Yagorlyts'ka Bay and Dnipro-Boug estuary which has especially important value for sea environment stability. Within the seaside shelter belt a mode and levels of economic activity have to be restricted.

6. Kinburn is adjacent area of Black Sea biosphere reserve and should provide integrity of national ecological network.

7. Ground water is still clear and suitable for drink therefore it provides a life of inhabitants.

Schemes of recreation development on Kinburn Spit

There are discussed levels of recreational loading and possibility of its optimization for nature conservation and sustainable recreation development. If human-made loading won't stop, disappearance of natural environment of Kinburn Peninsula will be unavoidable. Creation of sustainable development can be achieved by lowering resort pollution and promoting ecological tourism.

Ecological tourism is good solution of recreation development because it is based on such conceptual conditions of nature conservation:

- visiting of recreational natural-reserve territories and objects;
- harmonic connection of human, natural environment and recreation infrastructure;
- minimization of negative influence of tourists on natural environment and its components at maximal recreational usage;
- scientific-cognitive learning of natural biodiversity and humanitarian potential of recreational territories;
- development of scientific-cognitive tourist routes and ecological educational-cognitive excursions according to internal and external landscape diversity;
- determining of permissible values of recreational loadings on landscape complexes of natural-reserve territories, used for recreation;
- formation of intellectual-humanistic world outlook in tourist mind.

There is described scheme of nature transformation during entire building of Kinburn and are proved negative consequences of stable recreation with hotels, recreation bases and so on.

The scheme of sustainable recreation development with consideration of nature conservation objectives and interests of inhabitants is proposed.

In the annexes there are given:

Annex 1 – priority protective territories of regional landscape park “Kinburn Spit”;

Annex 2 – plant and animal species under protection which are distributed on the territory of regional landscape park “Kinburn Spit”;

Annex 3 – typical plants and animals of the main natural habitats of regional landscape park “Kinburn Spit”;

Annex 4 – weeds distributed in the resort zone of Kobleve village;

Annex 5 – international law documents by which natural ecosystems of Kinburn are to be under protection.

The authors are grateful for consultations, contribution and the help during preparation of this edition to Zynovij Petrovych, Volodymyr Tytar, Igor Sirenko, Borys Staroshchuk, Valentyna and Yevgen Bepalovy, Raisa Burda, Yury Grebennikov, Ivan Zaiets', Hans Kampf, Dmytro Dubyna, Kyrylo Nikolaiev, experts of regional landscape park “Kinburn Spit”, state department of environmental protection in Mykolayiv' oblast', Directorate of biotic resources and econetwork of Ministry of Environmental Protection of Ukraine, Office of the Counselor for Agriculture, Nature and Food Quality of the Embassy of the Kingdom of the Netherlands in Ukraine and National Ecological Center of Ukraine.

NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATION “SRIBNA CHAIKA”

Non-governmental public organization “Sribna Chaika” is a voluntary unprofitable and non-commercial public union strategically aimed at realization of norms of legal protection of environmental and other joint public interests related to environmental protection and restoration.

The priorities of the Organization are to protect, improve and restore environment, focusing first of all in the region of Black and Azov Seas.

The main objectives are:

- to contribute to global, national, regional and local environmental projects and programmes aimed at conservation, improvement and restoration of environment of Black and Azov Seas;
- to increase environmental awareness and knowledge of public communities, to develop and realize educational ecological programmes;
- to popularize a role of international cooperation and international foundations in the field of solution of main global and regional environmental problems.

To gain the objectives the Organization initiates and provides educational, scientific, public and environmental projects that aimed at optimization of anthropogenic pressure upon marine and coastal environment, implementation of sustainable, environmentally friendly use of natural resources and education of a careful treatment of nature and understanding of a need to conserve all nature components.

Official address of the Organization:

NGO “Sribna Chaika” – громадська організація “Срібна Чайка”,
кв. 198, пров. Поштовий, 15, м. Вишневе, Києво-Святошинський р-н, Київська обл., 08133,
Україна – Ukraine.
oksasteppe@rambler.ru
Tel. 8-095-544-76-46,
8-04498-6-07-26.

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ “СРІБНА ЧАЙКА”

Громадська організація “Срібна Чайка” є добровільним, неприбутковим та некомерційним об’єднанням громадян, стратегічною метою створення якого є задоволення і захист законних екологічних, соціальних, творчих, національно-культурних та інших спільних громадських інтересів, пов’язаних з охороною та відтворенням довкілля.

Пріоритетний напрямок діяльності Організації — збереження, поліпшення та відтворення довкілля Чорного та Азовського морів.

Пріоритетними завданнями Організації є:

— сприяння реалізації глобальних, регіональних та локальних екологічних програм та проєктів, спрямованих на збереження, поліпшення і відтворення довкілля Чорного та Азовського морів;

— підвищення екологічної свідомості населення, розробка та реалізація еколого-освітніх програм;

— пропаганда ролі міжнародної співпраці та міжнародних інституцій у розв’язанні глобальних та регіональних екологічних проблем.

Для цього Організація ініціює та підтримує науково-практичні, громадські та еколого-просвітницькі проєкти, виконання яких передбачає оптимізацію антропогенного навантаження на морське середовище, впровадження раціонального використання морських і пов’язаних з такими ресурсів та виховання дбайливого ставлення до природи і розуміння необхідності охорони усіх її компонентів.

Організація, у відповідності до своїх статутних завдань та в порядку, передбаченому чинним законодавством, самостійно планує свою природоохоронну та еколого-просвітницьку діяльність, організовує громадські заходи, спрямовані на підвищення рівня екологічної освіти, культури, етики та свідомості, здійснює науково-дослідну, науково-проєктну, експертно-консультативну діяльність, залучає фізичних та юридичних осіб як фахівців з різних галузей до підтримки природоохоронних та еколого-просвітницьких заходів на регіональному, національному та міжнародному рівнях.

Членство в організації добровільне, у рамках, визначених чинним законодавством про добровільні об’єднання громадян.

Юридична адреса громадської організації “Срібна Чайка”:

08133, Київська обл., Києво-Святошинський р-н, м. Вишневе, пров. Поштовий, 15, кв. 198.

Електронна адреса — oksasteppe@rambler.ru.

Тел. 8-095-544-76-46,

8-04498-6-07-26.

ЗМІСТ

ПРО РЕГІОНАЛЬНИЙ ЛАНДШАФТНИЙ ПАРК “КІНБУРНЬСЬКА КОСА”	3
ЩО ВТРАЧАЄ І ЧИМ РИЗИКУЄ ЛЮДИНА, КОЛИ “ПОКРАЩУЄ”	
ПРИРОДУ?	4
Піщані степи	4
Водно-болотні угіддя	7
Листяні гайки	11
Надморські піски	12
КУРОРТНА ЗОНА “КОБЛЕВЕ”: ТРОХИ ПОВЧАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ	12
ЯК ЗБЕРЕГТИ ПРИРОДНЕ ДОВКІЛЛЯ В ПРОЦЕСІ РЕКРЕАЦІЙНОГО	
РОЗВИТКУ?	13
СЦЕНАРІЇ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЇ НА КІНБУРНЬСЬКІЙ КОСІ	17
ЛІТЕРАТУРА	19
ДОДАТКИ	
Додаток 1. Пріоритетні території охорони регіонального ландшафтного парку	
“Кінбурнська коса” та вимоги щодо їх режиму	27
Додаток 2. Види флори і фауни регіонального ландшафтного парку	
“Кінбурнська коса”, що охороняються	31
Додаток 3. Типові рослини природної флори регіонального ландшафтного парку	
“Кінбурнська коса”	33
Додаток 4. Синантропні рослини, що поширені у курортній зоні “Коблеве”	37
Додаток 5. Міжнародні правові документи, відповідно до яких охороняються	
природні екосистеми Кінбурна	39
ЗВ’ЯЗОК З АВТОРАМИ	40
RESUME. KINBURN: PERSPECTIVES OF ENVIRONMENTALLY	
SUSTAINABLE DEVELOPMENT	41
NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATION “SRIBNA CHAIKA”	46
ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ “СРІБНА ЧАЙКА”	47

